

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Філологічний факультет
Кафедра української літератури**

**НАРОДНІ АЛЕГОРИЧНІ ПІСНІ ТА ВІРУВАННЯ БУКОВИНЦІВ І
ПОЛОЛЯН У ЗАПИСАХ ТА ДОСЛІДЖЕННЯХ ТАНАСІЯ КОЛОТИЛА:
ФОЛЬКЛОРИСТИЧНИЙ І ДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:

студентка 2 курсу, 601 групи
Спеціальність «014 Середня освіта
(українська мова та література)»
Трач Марія Миколаївна

Керівник:

Костик Василь Васильович

Рецензент: _____

До захисту допущено

на засіданні кафедри української літератури

протокол № _____ від _____ 2024 р.

Завідувач кафедри _____ Валентин МАЛЬЦЕВ

Чернівці – 2024

Анотація

Трач Марія. «Народні алегоричні пісні і вірування буковинців та подолян у записах та дослідженнях Танасія Колотила: фольклористичний і дидактичний аспект».

Магістерська робота присвячена дослідженню народних алегоричних пісень і вірувань буковинців та подолян, зафіксованих у записах та дослідженнях буковинського фольклориста Танасія Колотила. Робота висвітлює жанрово-тематичні особливості алегоричних пісень, їх символіку та зв'язок із народними віруваннями; використано методи фольклористичного аналізу, описано вплив традиційних пісенних текстів на формування світогляду й національної ідентичності. Також аналізуються народні міфи, прикмети та обряди, що обґрунтовують зв'язок природних явищ з життям людини, її здоров'ям та господарською діяльністю. Практичну частину спрямовано на інтеграцію фольклорної спадщини в навчально-виховну діяльність, зокрема на уроках літератури рідного краю. Робота також розглядає дослідження виховних функцій народних ігор, акцентуючи на їхній освітній та виховній значущості.

Ключові слова: алегорія, народна алегорична пісня, фольклор, народні вірування, символіка, фольклористичні дослідження, національна ідентичність, виховний потенціал, народні ігри.

Annotation

Trach Mariia. "Folk allegorical songs and beliefs of Bukovyna and Podolia in the records and research of Thanasiy Kolotyl: folkloristic and didactic aspect."

The master's thesis is devoted to the study of folk allegorical songs and beliefs of Bukovyna and Podolia, recorded in the records and research of the Bukovyna folklorist Tanasiy Kolotyl. The work highlights the genre and thematic features of allegorical songs, their symbolism and connection with folk beliefs; the methods of folkloristic analysis are used, the influence of traditional song texts on the formation of worldview

and national identity is described. Folk myths, signs and rituals that substantiate the connection of natural phenomena with human life, health and economic activity are also analyzed. The practical part is aimed at integrating folklore heritage into educational activities, in particular in lessons on the literature of the native land. The work also considers the study of the educational functions of folk games, emphasizing their educational and educational significance.

Keywords: allegory, folk allegorical song, folklore, folk beliefs, symbolism, folklore studies, national identity, educational potential, folk games.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Трач М.М.
(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ФОЛЬКЛОРИСТА.....	11
1.1. Біографічні відомості.....	11
1.2. Педагогічна та науково-фольклористична діяльність.....	14
1.3. Висновки до 1-го розділу	18
РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКА НАРОДНА АЛЕГОРИЧНА ПІСНЯ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ТАНАСІЯ КОЛОТИЛА.....	20
2.1. Теоретичні аспекти дослідження народнопісенної алегорії.....	20
2.2. Тематична класифікація алегоричних пісень та особливості їх поетики	22
2.3. Збірник «Чи я в лузі не калина була».....	30
2.4. Висновки до 2-го розділу	32
РОЗДІЛ 3. ТАНАСІЙ КОЛОТИЛО ПРО ЯВИЩА ПРИРОДИ У СВІТОГЛЯДНОСТІ ПОДОЛЯН.....	34
3.1. Грім у віруваннях подолян: міфічні образи та народні традиції.....	34
3.2. Вихор у народних переказах Поділля: символіка та повір'я.....	45
3.3. Таємниці «Одолян-зілля».....	46
3.4. Висновки до 3-го розділу	48
РОЗДІЛ 4. НАУКОВА СПАДЩИНА ПЕДАГОГА-ДОСЛІДНИКА В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ.....	49
4.1. Вивчення фольклористичного доробку Танасія Колотила у шкільному курсі літератури рідного краю (Буковини).....	49
4.2. Розробка плану-конспекту уроку з літератури рідного краю для 10-11 класів <i>«Танасій Колотило як дослідник фольклорної спадщини рідного краю: внесок у збереження та популяризацію народної творчості»</i>	56
4.3. Народні ігри та їх використання у навчально-виховному процесі.....	66
4.4. Висновки до 4-го розділу.....	75
ВИСНОВКИ	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	81

ВСТУП

Актуальність дослідження. Танасій Колотило - фольклорист, який зробив вагомий внесок у вивчення та збереження культурної спадщини Буковини та Поділля. У своїй роботі він досліджував різноманітні аспекти народної творчості, зокрема збирав та аналізував народні пісні, казки, легенди, обряди та звичаї. Прекрасний знавець усної народної словесності Танасій Колотило був непересічною особистістю. Народився на Буковині, але багато років свого проживав на Поділлі. Його інтереси сягають глибин народної творчості. Вивчав український фольклор, прищеплював любов до народного слова своїм учням і послідовникам. Справою усього його життя було записування та дослідження української усної словесності на Поділлі [58, с. 273]. Етнограф більшу частину свого життя присвятив викладацькій та науковій діяльності. Його праці, статті та дослідження друкувалися у відомих збірниках на той час та проголошувалися на різних наукових форумах. Учений брав активну участь у міжнародних конференціях, а також прагнув відновити українську фольклористику на теренах Поділля.

З найбільшим захопленням вивчав народну пісенну алегорію, оскільки, на його думку, вона ще не достатньо вивчена. Фольклорист вважав, що саме через алегоричні образи у піснях можна простежити історичний досвід і моральні орієнтири народу, виявити ті тонкощі, що відображають характерні риси національної ментальності. Учений мав на меті розкрити приховані сенси народної творчості, що часто залишалися поза увагою дослідників, і вірив, що дослідження пісенної алегорії могло б зробити значний внесок у розуміння культури та самоідентичності українців. Алегорію пісні досліджувало вузьке коло науковців, порівняно із алегорією байки, притч, народних казок та літературних творів. Наприклад, «Літературознавчий словник-довідник» засвідчує алегорію лише у текстах художньої літератури, бо «... в них авторами свідомо закладена двоплановість зображення», а «... народні казки про тварин не мають алегоричного змісту, бо в них відсутня двоплановість зображення,

персонажі мають характерні від природи риси... Вони тільки моделюють поведінку, взаємини людей...» [22, с. 27]. Про алегоричність у народній пісні тут навіть немає мови. Проте потрібно згадати той факт, що література насамперед походить від усної народної творчості. Чимало джерел не зосереджує свою увагу на фольклорній алегорії, але автор П. Рихло подає своє тлумачення, у якому викривається сутність цього явища. Він пише про алегорію, що «... це вираження абстрактного об'єкта (поняття) через конкретний образ» [20, с. 18]. У сьогоденні дні у фольклористиці є низка статей про деякі тематичні групи алегоричних пісень, які належать перу Х. Ящуржинському, І. Франку та іншим дослідникам. Знайшли своє місце також наукові праці О. Потебні, О. Веселовського про антропоморфні та зооморфні народнопісенні персонажі і два друковані збірники українських народних алегоричних пісень, а саме: «Ой зібралась звірина. Українські народні пісні-казки» [31], упорядником якої є С. Стельмашук та «Чи я в лузі не калина була» [56] – упорядник Т. Колотило. Тому з-під його пера з'явилася найвідоміша його фольклористична монографія «Українська народна пісенна алегорія», в якій широко проаналізував тексти алегоричних пісень.

Під час викладання у Кам'янець-Подільському інституті імені І. Огієнка Танасій Колотило активно займався фольклористичною та етнологічною діяльністю. Він став керівником навчально-наукової етнологічної лабораторії, яка була важливим осередком дослідження народної культури Поділля. Разом зі своїми студентами Колотило організовував численні етнографічні експедиції до різних куточків Поділля, де вони збирали фольклорні матеріали: народні пісні, ігри, легенди, казки, обрядові тексти, а також записували місцеві звичаї, вірування та обряди. Ця діяльність мала не лише наукову, а й освітню цінність. Студенти отримували унікальний досвід польових досліджень, вчилися методам збору, систематизації та аналізу фольклорних джерел. Участь у цих експедиціях допомагала молоді глибше пізнати та усвідомити важливість збереження культурної спадщини, формувала повагу до рідного краю та розвивала їхній інтерес до народної творчості. На основі цього матеріалу Танасій Колотило

разом із колегами-однодумцями, зокрема із В. Щегельським, створювали збірники, посібники, монографії, виступали на конференціях та різноманітних заходах. Серед них: питальник із народознавства, який допоміг йому детальніше вивчити явища природи в світогляді жителів Подільського краю. Записи згідно розповсюдженого питальника дали можливість повніше розглянути етнічні матеріали, зокрема про перший грім та блискавки у світорозумінні українців; як подоляни запобігали попаданню блискавки в оселі та господарство; записи про захист від інших стихійних явищ. Вже згодом збірник «Народні ігри і забави пастухів Поділля та околиць» випала честь упорядкувати Валерію Щегельському. Праця охоплює різноманітні ігри та забави подільських пастухів, що є унікальним культурним пластом, який відображає світогляд, побут та соціальні зв'язки місцевих громад. Увагу наділено впливу та значенню народних ігор у процесі виховання дітей, оскільки вони не лише розвивають фізичні та соціальні навички, але й сприяють передачі культурних цінностей, звичаїв та традицій. У народних іграх закладено багатовіковий досвід поколінь, який формує національну ідентичність, виховує повагу до культурної спадщини та єдності громади.

У кваліфікаційній роботі ми детальніше розглянемо життєвий та творчий шлях Танасія Колотила, його внесок у розвиток фольклористики та народознавства на Поділлі. Ми проаналізуємо його наукові праці, які стали вагомим джерелом інформації про народну культуру Поділля, а також наукову спадщину Танасія Колотила у дидактичному аспекті, оскільки у закладах загальної середньої освіти фольклор має особливе значення. Саме в шкільному віці діти починають глибше пізнавати своє коріння, традиції, усну творчість народу. Фольклористичний доробок забезпечує зв'язок поколінь, дозволяючи учням відчувати близькість до національної культури через казки, пісні, прислів'я, загадки, легенди та народні ігри. Акцентується увага на важливості інтеграції фольклорних матеріалів у навчальний процес, що дозволяє учням глибше пізнати культурну спадщину рідного краю, розвивати критичне мислення та формувати патріотичну свідомість. Використання доробку Танасія Колотила на

уроках літератури рідного краю дозволяє не тільки збагачувати знання учнів про традиції, обряди та світогляд попередніх поколінь, але й сприяє розвитку основних освітніх компетентностей.

Під час викладання у Кам'янець-Подільському інституті імені І. Огієнка Танасій Колотило активно займався фольклористичною та етнологічною діяльністю. Він став керівником навчально-наукової етнологічної лабораторії, яка була важливим осередком дослідження народної культури Поділля. Разом зі своїми студентами Колотило організовував численні етнографічні експедиції до різних куточків Поділля, де вони збирали фольклорні матеріали: народні пісні, легенди, казки, обрядові тексти, а також записували місцеві звичаї, вірування та обряди.

Об'єкт дослідження – тексти фольклорних творів у записах та дослідженнях Танасія Колотила.

Предмет дослідження – комплексна фольклористична та народознавча діяльність Танасія Колотила.

Мета дослідження – здійснити систематичний аналіз фольклорних записів і праць вченого із фольклористики, визначити їхнє значення для української науки про фольклор та дослідити можливості застосування його доробку у системі загальної середньої освіти.

Завдання:

- Висвітлити біографічні відомості про вченого;
- Дослідити науковий доробок фольклориста та його педагогічну діяльність;
- Ознайомитися із відгуками науковців щодо його внеску в українську фольклористику;
- Проаналізувати наукові підходи Танасія Колотила щодо вивчення української алегоричної пісні;
- Розглянути тематичну класифікацію алегоричних пісень;
- Схарактеризувати особливості поетики народних алегоричних пісень;

- Закцентувати погляди вченого на явищах природи в світоглядності подолян;
- Проаналізувати записи жителів, зібрані шанувальниками народної творчості, що подаються у праці;
- Визначити вплив давніх народних вірувань на світогляд людей сьогодення;
- З'ясувати значення фольклористичного доробку на уроках літератури рідного краю у ЗЗСО;
- Розробити рекомендації щодо використання фольклорних матеріалів у навчально-виховному процесі ЗЗСО;
- Розробити конспект уроку з використанням матеріалів фольклористичного доробку Т. І. Колотила для популяризації народної культури серед учнів;
- Визначити роль фольклору у формуванні ціннісних орієнтирів, національної самосвідомості та моральних якостей учнів;
- Проаналізувати збірник «Народні ігри і забави пастухів Поділля та околиць» і з'ясувати їх вплив на виховання дітей.

Теоретико-методологічною основою для розв'язання поставлених завдань є застосування біографічного, формального, культурно-історичного методів. Біографічний метод дозволяє вивчити алегоричну пісню крізь призму життєвого шляху Танасія Колотила, що сприяє глибшому розумінню його мотивації, особистих цінностей і впливу цих факторів на вибір тематики його досліджень. Завдяки цьому методу простежується зв'язок між життєвим досвідом вченого та змістом фольклорного матеріалу, який він досліджував. Формальний метод допомагає здійснити структурний та змістовий аналіз текстів народних пісень, їх жанрових особливостей, алегоричних образів, мови та стилістики. Цей метод дозволяє розкрити внутрішню форму творів, їхні символічні елементи, а також виявити художні прийоми, використані для створення поетичного змісту. Культурно-історичний метод застосовується для вивчення етнічної специфіки та

світоглядної системи, яка відображена в дослідженнях фольклориста. Маємо змогу визначити вплив культурного та географічного контексту Поділля на формування народної творчості регіону, а також виявити зв'язок між етнічними особливостями місцевих жителів та їхнім ставленням до природних явищ, що знайшли відображення у фольклорних текстах, записаних вченим.

Наукова новизна полягає в тому, що ми вперше залучили до аналізу праці Танасія Колотила та відгуки інших науковців щодо його діяльності, які вивчені недостатньо; проаналізували тексти пісень, котрі вчений записував і досліджував; розглянули записи про явища природи у світоглядності подолян; визначили місце фольклористичної спадщини Танасія Колотила на уроках у ЗЗСО; розглянули збірник народних ігор та визначили їх значення у вихованні дітей.

Практичне значення магістерської роботи полягає в можливості використання її матеріалів та основних положень на уроках української літератури, а також у шкільному курсі літератури рідного краю, зокрема Буковини. Результати дослідження можуть слугувати основою для розробки навчальних посібників, додаткових матеріалів для вчителів, а також сприяти поглибленому вивченню української фольклористики та розвитку інтересу учнів до народної творчості й культурної спадщини рідного краю.

Апробація. Основні положення дослідження висвітлено у виголошеній доповіді та надрукованій тезі у збірнику матеріалів студентської наукової конференції, яка відбулася 5 квітня 2022 року на філологічному факультеті Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1

ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ФОЛЬКЛОРИСТА

1.1. Біографічні відомості

Танасій Іванович Колотило народився 18 жовтня 1952 року в мальовничому селі Черепківці Глибоцького району Чернівецької області. Ця невеличка місцевість знаходиться зовсім недалеко від державного кордону з Румунією. У його родинному селі колись працював відомий український письменник і педагог Дмитро Макогон. Родина Колотилів була однією із найпрацьовитіших та найповажніших у той час. Це пов'язано із господарством, яке було немалим, та наснагою до роботи. Батьки виховали п'ятьох дітей. Скільки потрібно було батькам недоспати ночей, докласти зусиль і праці, пережити тривоги, аби поставити на ноги, допомогти отримати вищу та середню спеціальну освіту трьом синовцям та двом донечкам [57, с. 20].

Майбутній вчений виріс у тій місцевості та поряд із тими людьми, які цінували українську культуру, продовжували всі звичаї і традиції предків, прагнули передавати майбутнім поколінням. Танасій Іванович із захопленням спостерігав за народними святами, запам'ятовував обряди та пісні, які лунали з уст односельчан. З тих пір бажання вивчати усну народну творчість посилилося. Згодом відвідував дядька Стельмаха, сусідів, бабусю та дідуса, щоб записати бодай рядок пісні. Значно більше вдалося занотувати під час навчання у Старововчинецькій середній школі, що знаходиться у сусідньому селі. Там знайшов свого однодумця, який теж поринав у вивчення минулого, культури нашого краю. Такою людиною виявився директор школи Іван Касянович Топало, іменем якого назвали сільський музей. Разом вони об'їздили всі куточки рідного Глибоцького району, фотографували старовинні місця, щоб вклеїти фото у спеціальний альбом. Завдяки цим моментам Танасій Іванович вирішив пов'язати свій професійний шлях саме з фольклором. Закінчивши школу, Танасій Колотило пішов на дійсну строкову військову службу до Радянської армії. Там отримав

офіцерське звання молодшого лейтенанта. Після повернення з війська працював у колгоспній бригаді, на залізничній станції «Вадул-Сірет» у рідному селі.

У вересні 1974 року вступив на філологічний факультет Чернівецького державного університету. Саме там зрозумів у якому напрямку рухатися далі, щоб досягти успіху на науковій ниві. Викладачі університету також сприяли у формуванні поглядів вченого. Серед них професор В.М. Лесин, доцент С.І. Дігтяр, старший викладач М.Г. Івасюк, який був рецензентом поезій у стилі японського хокку, доцент Д.Г. Бучко, викладачі О.Ю. Романенко, А.П. Добрянський, Б.І. Мельничук та інші викладачі філологічного факультету. Чимало корисного Танасій Колотило зробив і для студентського самоврядування, адже його обирали головою профспілкового комітету. Чернівецький державний університет науковець закінчив 1979 року з кваліфікацією філолога, а саме викладача української мови та літератури.

Педагогічна діяльність розпочалася того ж року на Тернопільщині, де спочатку у школі став вчителем і керівником учнівських гуртків, а через рік заступником директора з навчально-виховної роботи. Однак його захоплювало зовсім не вчителювання, а набагато більше — наукова діяльність. Не гаючи часу, відправився до Кам'янця-Подільського, де став асистентом кафедри української літератури у педінституті імені В.П. Затонського. Викладав «Народознавство» і паралельно ставав досвідченішим у викладанні та у веденні наукової роботи. Прагнучи до самовдосконалення, у 1985 році прослухав курс з підвищення кваліфікації викладачів у Львівському державному університеті ім. Івана Франка. Уже в 1987 році Т. Колотила зарахували до аспірантури Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М.Т. Рильського АН України зі спеціальності «фольклористика». З того часу його наукова діяльність була тісно пов'язана з цією установою. Під час цього навчання працював у архівних фондах різних міст. За допомогою зібраних матеріалів Танасій Колотило написав кандидатську дисертацію на тему «Українська пісенна алегорія», яку успішно захистив у 1991 році. Наукова праця складається із чотирьох розділів: «Біля джерел народнопісенної алегорії», «Алегорична пісня у системі жанрів усної народної

поезії», «Тематичне розмаїття алегоричних пісень», «Особливості поетики українських народних алегоричних пісень».

З 1984 по 1991 рік побачили світ ще понад 20 наукових праць вченого, а саме методичний посібник для студентів заочної форми навчання, наукові статті, доповіді. Захоплюючись дослідженням народних пісень, упорядкував зібрані тексти протягом навчання у аспірантурі. У 1991 році побачила світ збірка «Чи я в лузі не калина була». Автор передмови до цієї книги А. Добрянський дав високу оцінку книзі, зазначивши : «упорядник збірки фольклорист Танасій Колотило вперше підготував до видання українські алегоричні пісні» [56, с. 7].

Дослідник інтенсивно вивчав фольклор, тому багато часу провів у етнологічних експедиціях, щоб зібрати цінні матеріали для подальшої своєї роботи, а також із студентами перебував у польових експедиціях на Поділлі. За допомогою матеріалів брав участь у міжнародних науково-практичних конференціях та форумах, видавав збірники. У 1996 році йому вдалося в університеті створити сучасну наукову лабораторію етнології, куди вклав чимало зусиль. Також під керівництвом науковця була створена народознавча бібліотека, у якій міститься понад 500 примірників книг, рукописні зошити із зібраними фольклорними матеріалами, різноманітні фото, аудіозаписи та відеофайли. Згадуючи дитинство та рідне село, Танасій Колотило запропонував проводити різдвяні свята на філологічному факультеті і став керівником цих дійств.

Незважаючи на діяльність у Кам'янці-Подільському, дослідник не забував про свою рідну Буковину і підтримував тих фахівців, які займалися дослідженням буковинського краю. Колеги навіть називали Т. Колотила «буковинським подоляком», тому в його доробку часто звучали терміни «подільська Буковина» чи «буковинське Поділля». Учений був смертельно хворий, але і тоді не відкладав свою роботу, тому до останнього працював над укладенням збірника «Пісенні жанри з Поділля», в якому міститься понад 500 текстів. Життя фольклориста обірвалося 12 жовтня 2009 року. І досі дослідники пам'ятають здобутки колеги, вшановують його пам'ять за заслуги перед університетом та за відданість своїй справі. Ректор Кам'янець-Подільського університету О.М. Завальнюк згадує :

«Колотило Т.І. був справжнім поборником національних ідей, звитяга, патріот і просто людина, яка намагалась відшукати частку своєї душі у науці...» [5, с. 136].

1.2. Педагогічна та науково-фольклористична діяльність

Танасій Колотило ще з шкільних років обрав шлях до фольклористики. Наукову діяльність розпочав ще під час навчання у Старововчинецькій школі, коли разом із директором досліджував історію рідного краю. Згодом інтереси почали формуватися в Чернівецькому державному університеті, куди вступив на факультет філології і у 1979 році отримав кваліфікацію викладача української мови та літератури. Педагогічну діяльність розпочав того ж року у школах Тернопільського краю, а саме у Чортківській середній школі №4, куди прибув за призначенням, а через рік у місцевій середній школі №6 був призначений заступником директора з навчально-виховної роботи, де і викладав свою спеціальність.

З 1982 року стає асистентом кафедри української літератури Кам'янець-Подільського педінституту, викладаючи дисципліну «Народознавство». У цей час наукова та педагогічна діяльність Танасія Колотила переплелася, адже починає набувати досвіду на викладацькій ниві і одночасно веде наукову роботу у стінах інституту. Чимало досвіду принесло навчання у аспірантурі Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії М.Т. Рильського АН України, куди був зарахований у 1987 році. Це дало йому можливість працювати у архівних фондах багатьох міст: Києва, Ленінграду, Чернігова. Отримані матеріали з фондів допомогли написати декілька наукових праць, насамперед – у 1991 році кандидатську дисертацію на тему «Українська народна пісенна алегорія». Вагомий вплив на фольклористичну наукову діяльність справили В.Г. Бойко, О.І. Дей, М.К. Дмитренко, Л.Ф. Дунаєвська, Й. Ю. Федас, М.М. Пазяк, який і був науковим керівником Т. Колотила. Під час цього навчання ученому вдалося підготувати у м. Київ збірник українських народних алегоричних пісень «Чи я в лузі не калина була». Основою у збірці є алегоричне відображення дійсності.

Набравшись досвіду та багатьох знань, Танасій Колотило повернувся до Кам'янець-Подільського педагогічного університету. Там він займав різні посади: від асистента до старшого викладача, а згодом до доцента. З того часу вся його наукова та педагогічна діяльність була зосереджена на Подільському краї, бо саме цьому вищому навчальному закладу він віддасть більшу частину свого життя. Протягом 1991-1996 років за допомоги ректора інституту А. Копилова оформлює кабінет народознавства, який 18 жовтня 1996 року стає навчально-науковою лабораторією. Упродовж 1992–2009 рр. було здійснено шістнадцять польових експедицій у населені пункти Подільського краю разом із студентами-філологами навчального закладу, а також із старшим лаборантом Валерієм Щегельським, який був і помічником керівника Т. Колотила, та останніми роками із старшим лаборантом Олександром Білим. Керівник звертав увагу на особисті якості кожного студента, рівень знань і розуміння вирішення поставлених вимог перед тим як вирушити разом у експедицію. Постійною темою виїздів була «Народна культура Поділля в контексті національного відродження України». Учасники експедицій вивчали фольклорне побутування краю, опрацьовували тематичний питальник, записували народознавчу інформацію, виявляли та збирали для лабораторії експонати [27, с. 4]. Під керівництвом Танасія Колотила учасники навчально-наукової лабораторії зібрали найбільше матеріалів, зробили багато досліджень, з якими згодом брали участь у всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях і форумах. Декан факультету української філології, доцент Юрій Маркітантов говорить : «Танасій Іванович щороку вишукує можливість проведення експедицій з вивчення подільського краю, залучаючи до цього студентів добровольців. Завдяки цій подвижницькій роботі студенти набувають навичок польових, етнографічних досліджень, записується матеріал про народні звичаї краю, промисли, народна поетична творчість. Танасій Іванович навчає студентів скрупульозності записів, уважного і доброзичливого ставлення до респодентів» [5, с. 246]. На основі зібраних примірників книг, рукописних зошитів та фольклорних матеріалів створив народознавчу бібліотеку.

Т. Колотило був дуже ерудованим та інтелектуально розвиненим. Знав багато мов: російську, польську, німецьку, старослов'янську та румунську. Це йому стало в пригоді, адже розумів тексти багатьох книг, написаних іноземними мовами. Критикував співрозмовників, якщо у їхній лексиці переважав суржик, але із повагою відносився до діалектних особливостей і відмінностей кожного краю, усвідомлюючи, що саме вони є важливим елементом української літературної мови. Де б він не знаходився, то говорив : «Записуйте, фіксуйте у зошиті кожне почуте слово у такому вигляді, як воно звучить з уст респондента» [32, с. 299]. Розумівся у географії, фізиці, історії, філології, але найкраще у народознавстві. Завдяки педагогічним здібностям науковця на базі факультету української філології проводилися народні свята, конкурси, театралізовані дійства українського вертепу, колядування, заняття з народного писанкарства за участі студентів.

Танасій Колотило брав активну участь у наукових конференціях, форумах. Був доповідачем у науково-теоретичній конференції до 110-річчя від дня народження Івана Огієнка «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження». Там вчений виступив зі своєю доповіддю «Особливості емоційно-експресивного синтаксису проповідей митрополита Іларіона (І. Огієнка)». Етнограф взяв до уваги емоційно-експресивний синтаксис речень і цілісних текстів проповідей митрополита Іларіона (За вид.: Митр. Іларіон. Мої проповіді. Вінніпег — Канада, 1973. Всього 23 твори.). Іван Огієнко у передмові зазначав, що деякі проповіді були лише виголошені, тобто не опубліковані за всіма нормами мови, тому «залишилися в стані проєктивних начерків». Отже, у них яскраво відображені ознаки спонтанного, емоційного мовлення. Танасій Колотило зробив аналіз даної праці і подає його у тезах доповіді. Проаналізував те, як Іван Огієнко подає історію появи глаголиці та кирилиці «з широким охопленням наявних наукових гіпотез, які іноді базуються навіть на матеріалах легенд» [5, с. 12]. Танасій Колотило розглядає як Іван Огієнко простежує також певні зміни у стилі письма і друкарського шрифту на землях східних слов'ян. Із введенням Петра I гражданки букви набули округлої форми на

зразок латинських літер і істотно відрізнялися від письма церковного. [5, с. 12]. На думку етнографа, Іван Огієнко не відкидає надприродне походження азбуки, бо в його дослідженні є письмена давніх народів зі сталою кількістю букв (22) і відповідною системою графічних значків для позначення осібних букв окремих мов.

Дуже вагоме місце у житті та роботі вченого посідає наукова діяльність. Під час написання кандидатської дисертації у світ вийшли видання про українську народну пісню: «Збирання і вивчення українських народних пісень», «Пісні, написані Потебнею», «М. Возняк про давньоукраїнську пісню в іншомовних збірниках», «Народні пісні про долю в ранній творчості Т. Г. Шевченка». Доцент багато років приділяв дослідженню алегорії у художній літературі та у пісенній творчості і видав такі праці: «Особливості поетичної структури алегоричної пісні», «Алегорія в системі художнього пізнання» та інші. Етнологічні експедиції дуже допомогли Танасію Івановичу, адже під час написання робіт, він використовував зібрані матеріали. У працях ідеться про народні свята, замовляння, народну медицину, повір'я, звичаї Кам'янець-Подільського краю, а також і праці, які стосуються проблем фольклору Поділля та вивчення краю. У деяких виданнях описано різні концепції художньої, наукової та народознавчої діяльності відомих постатей, письменників української літератури, зокрема Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Огієнка, М. Стельмаха та інших. Зі своїми дослідженнями, доповідями, виданнями виступав на міжнародних науково-практичних конференціях та читаннях. Світ побачив 73 наукових роботи Танасія Колотила, у яких хотів описати всі події, елементи минулого, щоб кожен українець пам'ятав свою історію, пишався нею.

Багато часу він працював з створеними ним фондами зшитків у навчально-науковій лабораторії етнології, де назбирав оригінальні дані із народного життя. Свідченням цього став упорядкований ним збірник намогильних написів із Поділля. Він плідно працював і у останні місяці свого життя, укладаючи збірник «Пісенні жарти з Поділля», який містить понад 500 текстів, які науковець встиг зібрати.

Висновки до 1-го розділу

Отже, Танасій Колотило – фольклорист, чия наукова діяльність значною мірою вплинула на збереження та розвиток української культури. Протягом свого життя він зібрав і систематизував величезну кількість народних пісень, легенд, обрядів і звичаїв, зробивши вагомий внесок у вивчення духовної спадщини українців, зокрема Поділля та Буковини. Його фольклористичні праці стали фундаментом для подальших досліджень національної культури. Формувати наукові погляди науковця допомогли викладачі Чернівецького державного університету, куди Танасій Колотило вступив на філологічний факультет, зокрема професор В.М. Лесин, доцент С.І. Дігтяр, старший викладач М.Г. Івасюк, який був рецензентом поезій у стилі японського хокку, доцент Д.Г. Бучко, викладачі О.Ю. Романенко, А.П. Добрянський, Б.І. Мельничук та інші. З 1982 року стає асистентом кафедри української літератури Кам'янець-Подільського педінституту, де активно займається викладацькою діяльністю та науковими дослідженнями.

Разом з педагогічною діяльністю продовжує вивчати та захоплюватися народною творчістю, приділяючи особливу увагу дослідженню літературних і фольклорних процесів у регіоні. Його наукові праці виголошені на конференціях і опубліковані у провідних журналах, збірниках, що сприяло зростанню його авторитету серед колег і наукової спільноти. Протягом 1991-1996 років за допомоги ректора інституту А. Копилова оформлює кабінет народознавства, який 18 жовтня 1996 року стає навчально-науковою лабораторією. Протягом 1991-1996 років за допомоги ректора інституту А. Копилова Танасій Колотило активно працює над оформленням кабінету народознавства, який згодом перетворюється на важливий осередок досліджень і навчання. Разом із студентами організовували експедиції до різних куточків Поділля. Тому завдяки його зусиллям, кабінет стає унікальним простором, де зібрано численні експонати народної культури, фольклорні матеріали та наукові праці, що відображають багатство традицій Поділля. Багато років Танасій Колотило приділяв дослідженню алегорії у художній літературі та пісенній творчості, заглиблюючись у специфіку цього літературного прийому та його значення для культурного пізнання. Його фундаментальні праці, такі як

«Особливості поетичної структури алегоричної пісні» та «Алегорія в системі художнього пізнання», стали вагомим внеском у літературознавство та фольклористику. У цих роботах він детально аналізував, як за допомогою алегорії передаються глибинні смисли, приховані у простих на перший погляд художніх образах.

РОЗДІЛ 2

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ПІСНЯ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ТАНАСІЯ КОЛОТИЛА

2.1. Теоретичні аспекти дослідження народнопісенної алегорії

Як відомо, з дитинства Танасія Колотила оточувала пісня, яка лунала з уст односельчан, тому він пов'язав своє життя із дослідженням народних пісень. Захистивши дисертацію, продовжував працювати над цією темою і написав монографію «Українська народна алегорична пісня». У ній науковець з'ясовує проблему народнопісенної алегорії української нації, місце алегоричної пісні з гумористичними, сатиричними, драматичними та ліричними оцінками у системі жанрів усної народної поезії, досліджує їх тематику та особливості поетики. У монографії розглядаються записи текстів українських народних алегоричних пісень з різних регіональних територій, які подавалися у друкованих та рукописних збірниках XVII-XX ст. Автор розкрив найголовніші теоретичні аспекти пісенної алегорії, як стилістичного засобу народнопоетичного світогляду [34, с. 38].

Науковець стверджує, що алегорична пісня може повчати, виховувати. Вона є поєднанням епічного та ліричного стилів та наділена художньою мовою, яка виражається синтаксичними та мовними засобами, зокрема лексичними, граматичними, фонетичними. Стиль пісні розглядає на синтаксично-морфологічному рівні поетичної мови, бере до уваги тропи та фігури. «Алегорична пісня не ускладнена описами, відступами, деталями і витримана музичним супроводом» [10, с. 79]. Не дарма він акцентує увагу саме на такому розгляді, бо вважає, що саме слово відіграє вагомий роль у алегоричній пісні. Воно є елементарною одиницею мови і виконує емоційно-сміслову функцію в епізодах пісні, у діях та поведінках персонажів. Це відбувається завдяки тому, що слово має властивість замінювати своє номінативне значення на контекстуальне. Загалом фольклорист дає таке визначення : «...це епічно-ліричний твір повчально-асоціативного змісту, в якому за допомогою конкретних антропоморфних персонажів втілюються типи людського характеру, стверджуються позитивні й

викриваються негативні якості певних людей та суспільних явищ. З одного боку, це – поетичний спосіб зображення дійсності через оживлено-предметне відтворення людських типів та явищ суспільства, а з іншого – художня зреалізація окремого алегоричного малюнка, організованого темою, мотивом, епізодом, персонажем» [14, с. 41].

Даний жанр пісень є поширеним серед сатирично-гумористичних, ліричних, історичних, баладних творів, народних дум. Знайшли своє місце у календарно-обрядовій та весільній поезії, оскільки у весільних обрядах використовуються предмети, які наділені властивостями людини. Серед коломийок алегоричні пісні теж є досить поширеними. Поряд з тим, що в них наявні спрощені за можливостями жанру переспіви мотивів, поширених в інших пісенних творах - про залицання тварин, весілля у лісовій громаді, коломийки порушують часто традиційні проблеми [14, с. 48].

Алегоричні пісні у сьогоdnішньому вигляді сформувалися остаточно в XVII ст., коли культура бароко набирала оберту в Україні. Саме тоді виникав інтерес у суспільства до таких творів. Вони занотовані в українських та польських друкованих та писаних збірниках, альбомах, співанках. Проте виникли саме на основі алегоричних схем-моделей людських типів та мотивів, що прибули із попередніх століть і набули поетичного переосмислення. Алегоричні пісні виникали ще іншим способом, а саме способом відмежування поетичного тексту від обряду, коли він забувався через заборону проведення його в громаді, а пісня, що була незамінною складовою, продовжувала перебувати у тому середовищі із зміненою функцією.

Т. Колотило вважає, що пісні, у яких алегоричний спосіб відображення дійсності, повинні посідати місце поряд із іншими родами усної народної творчості, оскільки алегоричні пісні охоплюють ліричні, прозові та драматичні фольклорні твори за теперішньою жанровою класифікацією. У дослідженнях народознавець акцентує увагу на аналізах текстів пісень, щоб зробити їх тематичне групування та визначити особливості поетики.

2.2. Тематична класифікація алегоричних пісень та їх особливості поетики

Українські народні алегоричні пісні відображають суспільні та громадські явища, різні сфери людського буття. Танасій Колотило подає їх класифікацію за тематикою: твори про історичне минуле та суспільно-соціальні події; про людину в колективі, родині та сім'ї; про кохання; про весілля тварин, комах, рослин; про убоління батьків за своїми дітьми. Окрему групу посідають пісні-небилиці. Тематичною базою є загальнолюдські цінності, які формувалися у громадах та колективах протягом багатьох століть.

Історичне минуле українського народу відбивається у алегоричних піснях на предметах природи, у тваринно-рослинному світі, оскільки саме на них переноситься сфера людського буття. Щоб передати всю суть героїзму нашої нації, у піснях оживають географічні об'єкти. Наприклад, річки набувають людських властивостей. Поклоніння водам у давнину вплинули на створення семантичних протилежностей з родовими ознаками. По відношенню великої річки до малої вони набули й ієрархічних характеристик: козак і Дніпро - син і батько, Дніпро і Десна - брат і сестра [11, с. 57]. Алегоричні пісні про війну грибів також свідчать про героїчне минуле нашого народу. Здебільшого всі вони написані за одним шаблоном: один гриб, який є найголовнішим за всіх серед лісу, закликає воїнів до військових дій. У даних піснях зображується гумор, адже там розповідається про скликання людей для військового походу, проте вони могли відмовити або погодитись. Близькі за мотивами два тексти, записані Н. Присяжнюк [35, с. 477-478]. Коли з'явилася потреба «Із громадою грибною На жуків іти війною», то гриби погоджуються із боровиком, який скликає їх. Готовність «жуків завоювати» виявляються «гірчаки, Запорізькі козаки», сиріжки, які миряться з умовами, а мухомори проявляють свої властивості: «- Завдамо жукам ми горя! Ми отрути їм дамо...». Кожен вид грибів дає характеристику певному прошарку населення у громаді.

До тематики історичного минулого увійшли ще пісні про смерть козака та вісників-тварин. Доволі часто у текстах сповіщає про трагічну загибель вороний

кінь, який є його найближчим другом під час служби. Козак може обрати ще птахів, щоб повідомити про свою смерть. Він просить орла, як той буде «З лоба очі видирати», сповістити матері, що її син «вислужив королівоньку, В чистім полі могилоньку» [52, с. 9-10]. Багато відображають події минулого з висоти пташиного лету, тобто птахи розмовляють між собою про трагічну загибель людини. Тема смерті козака в степу зображується у піснях, у яких головними героями є жінки, а саме: мати, дружина, вдова, дівчина. Вони звертаються до коня, ворона, орла, щоб дізнатися, де зараз перебуває син чи чоловік, оскільки тужать за ним.

Алегоризації піддається в народній творчості зображення панщини, яке належить до суспільно-соціальної теми. Т. Колотило подає приклад народної пісні «Ой летіла зозуленька, почала кувати» [51, с. 257-259], в якій це явище яскраво оспівано. Там переплелися розповідь між панами і панщиною, яку вони намагаються повернути, проте зазнають невдачі, бо «свободонька панщиноньку» успішно прогнала в ліси. З тексту розуміємо, що панщина повністю не скасовується, а лише проганяється з надією, що назавжди. Фольклорист подає ще один варіант пісні, який записаний від Я. Зуїхи : «Не вернуса, не вернуса, було шанувати, Було бідних мужиків так не катувати» [47, с. 257-259], тобто панщина відмовляється повернутися назад і має на те причини. У піснях на цю тематику провідними мотивами Т. Колотило зазначає: соціальну картину несправедливості, моральний та соціальний гніт, панування правди, неправди. Дані явища у піснях набувають людських рис та властивостей.

Наступною дослідник розглядає більшу за обсягом тему про людину в колективі, родині та сім'ї. Пісні, які мають мотив самотності, відчуженості характеризуються заглибленням у внутрішній світ людини, інакомовним зображенням стану персонажів, який формується і змінюється під впливом життєвого оточення та певних обставин. Здебільшого пісні пройняті сумним настроєм, оскільки зображується безрадісне життя, причиною чого є несприятливі умови. У пісні «Лугова зозуленька» дівчину представлено у образі зозулі, яка шукає кращого життя. Ці пошуки приводять її до лугу, де вона вирішує залишитися – «ночувать буду, привикать буду...» [29, с. 19]. Стосунки у сім'ї також можуть

набувати алегоричного втілення. Народнознавець подає вдалий приклад популярної пісні «Ходить гарбуз по городу» [30, с.19]. Персонажами є споріднені види рослин, які набули людських властивостей. З доброзичливим гумором оспівується стосунки в сім'ї, склад родини та її міцність. Подружні стосунки ілюструються у багатоваріантній пісні про комара і муху. Комар одружився з мухою, але виявилось, що вона «не вміє шити, ні білити, Ні свого комаря хороше водити» [49, с. 293]. І. Франко про пісню пише : «се алегоричний малюнок долі бурлаки, над яким хоч при смерті милосердиться чутлива жіноча душа» [55, с. 360]. Чимало ще є пісень, які з гумором відображають відносини у колективі, сім'ї і персонажами є муха-господиня, тарган-господар, комар-наймит, горлиця та інші тварини, комахи, птахи, які піддаються алегоризації. Т. Колотило до теми родинно-подружніх відносин відносить і мотив про самотність козака, його смерть, його розмову з птахами-вісниками. Наводить аргумент, що у цих піснях козак постає живою дійовою особою та акцент робиться на внутрішньому світі героя, а попередня тематична група оспівувала смерть козака, яка спричинена соціальними, суспільними подіями. У пісні «Ой у полі козак блудить» козак звертається до зозулі, аби та вказала йому шлях до дружини. У даній тематиці знаходить своє місце мотив подружніх взаємин у різних проявах, мотив побратимства. Багато народних пісень розробляють мотив долі людини і її пошуків. Смыслова субстанція долі, яка впливає з відомих варіантів пісень, неодмінно пов'язується з антропоморфною постаттю долі оповідальної творчості, вірувань народу, поглядів на щасливе життя [11, с.78]. Т. Колотило зазначає, що, за народними, віруваннями доля людині дається з нашою появою на світ і в момент її одруження, а також має здатність приречувати людину на щасливе або гірке життя. Тому пісні цього типу він класифікує на ці дві групи. Чимало пісень засвідчують закликання долі дівчатами, які займалися ворожінням на зимові свята.

Окремо виділяє алегоричні пісні, які називають коротенькими творами-приспівками і ті, які відносять до дитячих. Наприклад, для дитячої уваги пісні «Їде півник на коні», «Ой піди ж ти, кицю» та ін. Яскравий приклад гуртової роботи відображають пісні «Два півники горох молотили» та «Сидить ведмідь на колоді».

У колискових також предмети та явища піддаються алегоризації. Наприклад, постають живими істотами сон і дрімота. Вони перебувають у пошуку маленької дитини. Сон постає чародійником, який одягнений «в біленькій кошулонці», «в червоній кожушині», із сивої бороди сипиться мак, а в торбинці джмелі грають. Разом з дрімотою вони ходять по людських домівках «ночувати і дитину колихати» [4].

Незважаючи на те, що тема кохання у ліричних піснях є найоб'ємнішою групою, то Т. Колотило у алегоричних піснях представив невелику за сюжетним розмаїттям групу. Предметом поетичного відображення в них являється лише деякі любовні почуття, а саме: вірність, щирість, нерозділене кохання. Свої щирі почуття виявила вутка-дівчина в пісні «Вутка селезня полюбила». Гумористична поведінка вутки у ставленні до селезня постає з доброзичливих дій до закоханої героїні [41]. Найбільша увага у алегоричних піснях прикута до мотиву нещасливого кохання. Головним пісенним персонажам доводиться проходити через різні випробування, які спричинені діями власними, другорядних осіб і певними обставинами. У пісні «Коло млина, коло броду» пара голубів п'є воду і згадує своє щире кохання, яке минуло. Сміслового завершення надає розв'язка твору, у якій голуби, ніби дають підсумок, що горе тому коханому, котрий перебуває у мандрівках, у дорозі. Мотив кохання тут сконцентрований у рядках «Горе тому та не жонатому. А ще гірше, а хто кого любить!» [50, с.163]. Досить поширеним мотивом є розлучення коханих. Здебільшого він звучить у піснях, де персонажем виступає самотнього птаха, а саме: голуб, сокіл, соловей, набуваючи рис самотнього хлопця, та пташка: голубка, перепеличка, зображуючи дівчину.

Танасій Колотило розмістив групу алегоричних пісень про весілля тварин, комах, рослин за умовно функціональним принципом, який дав можливість розташувати їх за певною послідовністю, оскільки ці твори не мають причетності до обрядового дійства. Алегоричні пісні про весілля у рослинно-тваринному тепер – це позаобрядові твори про обрядову реальність. Вони самі відображають можливі моменти українського народного весільного обряду – від окремих дій, наприклад, сватання, і до широких узагальнених картин про хід весільної драми [14, с. 90].

Провідними ознаками цих пісень науковець назвав: колоритний гумор в поєднанні з легким сумом, розважальний жарт, сатира, наповнені також сміховими і викривальними відтінками. У них зображується залицяння між молодими людьми. У пісні «Задумав рачок женитися» бажання одружитися привело рака до жаби, але замість у зізнанні у взаємних почуттях, вони обмінялися образами. Кілька пісень відображають епізоди сватання та запросин на весілля. Спрощений хід народного весільного обряду передається також у пісенних творах. У них акцентуються основні етапи обряду, підкреслюються негативні прояви людського характеру. Найчастіше головними персонажами виступають комар та муха. Обрядова дійсність про весілля цих героїв є у пісні «Ой там ліс повний слуху». Як і в сільській громаді, жителі лісу поширюють чутку про те, що комар засватав муху. У призначений час муху прибирають до шлюбу: розплітають коси, «віночок накладають», «одягають сукню і черевики», «в лісі завелися танці» [20, с. 476]. Ще одна пісня демонструє обряд пташиного весілля у жартівливо-сатиричному змалюванні про щигля і синицю, яка має багато варіантів. Пісні про весілля тварин відзначаються багатством мотивів, і своєрідним художньо-емоційним вираженням. Сюжет таких пісень найчастіше розпочинається радістю лісових тварин. Ведмідь, який є головним, вирішує із іншими звірями одружити, наприклад, зайця з куною. Таким чином, постають епізоди збору їжі, приготування страв, весільних танців, застілля. Відображення подій у піснях про весілля тварин стосуються не так канонічного обряду, як тих вчинків, розмов, ситуацій, які мали місце під час організації і проведення весілля. Вони в цілому є реальним відтворенням дійсності, спотворені заміною людських персонажів твариноподібними. Сукупність пісень про весілля в природі створює своєрідний видовий зріз морального, психологічного і етичного нашарування у людському суспільстві, колективі [14, с. 99].

Однією із найвагоміших тем є піклування батьків, а особливо матері, про дітей. Т. Колотило вважає, що для людей почуття матері є надзвичайно важливими і часто оспівуються народом. Тема турботи матері про дітей становить окрему групу алегоричних пісень. Одним із мотивів є вибір пташкою місця для майбутнього облаштування гнізда. Цей мотив має чітке відображення у

календарно-обрядовій поезії весняно-літнього циклу. Має місце у алегоричних піснях і тема поради одних птахів іншим щодо обрання безпечного місця, щоб упорядкувати там своє гніздечко. Цей мотив оснований на досвіді людей. Виховання і турбота про дітей, обороняти від небезпек батьками таж знайшли відображення у піснях. Образи батьків-людей увібрали в себе батьки-сови, які заклопотані турботою про пташенят, у пісні «Ой ти сова-совонька». Мотив обов'язку матері виховувати своїх дітей звучить у пісні «Ой вивела перепілонька діти». У пісні «Ой надлетів жук» зображено стосунки матері і її сина, який є неслухняним. Вона наказує не гуляти синові понад річкою, бо впаде у воду, але жучок не послухав і потрапив у річку.

Окрему групу посідають пісні-небилиці, хоч їх і мало. У цих творах персонажами є побутові предмети, свійські, дикі тварини, які олюднюються. Наприклад, «Ступа на яйцях сиділа, А макогін женився, Качалочка грала, Макітра скакала...» [14, с. 112]. Із-за значного перебігу відтворюваних пісенними уривками подій важко визначити мотив пісень-нісенітниць. Зробивши подану тематичну класифікацію, фольклорист засвідчив, що алегоричні пісні можуть охоплювати всі життєві, суспільні явища.

Стосовно особливостей поетики такого жанру творів, то основним, що аналізує Т. Колотило є система персонажів, композиційна будова пісні та поетичний синтаксис. Персонажів поділяє на дві групи: зооморфні та антропоморфні. До першої відносять героїв у подібі звірів, птахів, комах, рослин. У текстах пісень вони є статичними. Алегоричні персонажі характеризують людей з різними якостями, наприклад, добрих і злих, закоханих, щасливих і нещасних, відображають також їхній стан у суспільстві, колективі. Персонажі, які піддалися алегоризації, зберігають своє смислове значення, як ось: орел – символ нескореності, сокіл – втілення гордості. Проте вони можуть виконувати у піснях не загальноприйняті функції. Наприклад, голуби символізують кохання, але, з іншого боку, у пісні може звучати текст, що голубка здатна покинути голуба. Це свідчить про поліфункціональність героїв алегоричних пісень. Другою групою є антропоморфні персонажі. Вони об'єднують оживлені явища суспільства та

природи. Туди можуть входити людиноподібні герої смерті, щастя, правди та неправди, кривди, панщини, долі, біди та інші. Їхня поведінка, перш за все, є віддзеркаленням людської поведінки в житті. Щоб вималювати вище наведених персонажів у антропоморфну фігуру, у тексті подається додаткова інформація стосовно подій, які безпосередньо пов'язані з ними. Ті події допомагають зобразити персоніфіковані образи та властивості, щоб відтворити в уяві читача живу особу. Людських якостей можуть набувати також річки, пори року, погодні умови та інші природні явища. Річки у піснях несуть історичну інформацію, тобто події минувшини. Олюднені персонажі явищ природи здебільшого перебувають в інтригуючій словесній перепалці. Тут і самовихваляння, і суперництво, і самоутвердження, що домінує як дидактичний фактор первісного ідеологічно-філософського трактування могутнього єднання сил природи [14, с. 122].

У процесі аналізу композиції алегоричних пісень Т. Колотило часто покликається на працю О. Дея «Поетика української народної пісні» [6], у якій детально досліджено композиційну структуру народної пісні. Загальна композиція пісень-алегорій є стала форма: зачин, основна частина та кінцівка. Зачин за обсягом у пісні є невеликим, але відіграє значну роль поетичної структури. Він дає інформацію про місце і залегоризовані події, підводить до розкриття головної теми і цим пов'язується з епічною манерою послідовності. Епічний елемент організовує тенденцію до розвитку головної події твору. В основній частині відбувається розвиток подій. Кінцівка логічно та остаточно завершує розповідь пісні і відіграє роль своєрідного висновку. Вона може бути стислою або розгорнутою. Кінцева теза виконує виховну, впливову та повчальну функцію. Фольклорист аналізує зовнішню та внутрішню структуру текстів пісень. Поширеною зовнішньою формою композиції алегоричної пісні є діалогічна конструкція, яка створюється на основі розмови персонажів. Серед складових частин діалогічної форми є: інформативна частина, власне діалог, у якому вирізняють звертання, повідомлення, пораду, запитання, та відповідь, запевнення, заспокоєння. Виділяє і деякі пісні, у яких відображається суто власне діалог. Це пояснює тим, що відсутній зачин, в якому подається інформації про певні події, явища та персонажів, і одразу бачимо діалог,

в якому запитання йде від не визначеної особи. Функціонально діалог відіграє в алегоричній пісні винятково важливу роль на користь сюжету і героїв твору: діалог організовує переломний момент у розвитку сюжету, координує дію в розповіді і суттєво змінює пафос твору, а також з надзвичайною силою передає драматизм становища; діалог глибоко розкриває персонажі, конкретизує їх вияв чітко окресленими домінантами [14, с. 2]. Втрата співбесідника у пісні призвела до монологічного мовлення. Пісенна оповідь ведеться від головного героя твору. Дана форма пісні свідчить про те, що у поетичному змісті розповідається вже наслідок події. Це пов'язано із тим, що герой може знаходитися у складній ситуації під тиском певних обставин, сил. Вони мали б дати відповідь або допомогу у вирішенні проблем. Якщо ті сили не вступають до розмови, то це тільки тому, що діалог відбувся до того, як сформувався монолог. Твори даної форми можуть розпочинатися як із зачином, так і без нього. Пісень із монологічною формою є відносно небагато.

Чимала кількість алегоричних пісень створені на основі поєднання діалогічної та монологічної мов із додаванням повістувальних елементів, тобто у піснях зображено саморозповідь головного героя із органічно доданим діалогом.

У внутрішній структурі алегоричної пісні дотримується принцип послідовності викладу подій; зображенні персонажів, наприклад, за соціальною призначеністю суб'єктів, їхніх дій, місцем у родинній ієрархії; основних етапів певних обрядів, традицій. Недоліком Т. Колотило вважає те, що увага з головного героя переноситься на другорядні, як ось, на опис тих обрядів. Сюжетна лінія у цих творах ніби відхиляється, бо розповідь про головного героя зображена в зачині та кінцівці, а основна частина пов'язана із певними подіями.

Поетичний синтаксис допомагає алегоричному відображенню світу втілитися у словесному мистецтві. Одну із значних ролей відіграє лексичне наповнення пісні. Загальноновживаною є народнопісенна лексика, але вона може поєднуватися із морально-етичною, побутовою, суспільною лексикою, яка допомагає створювати відповідні умови зображення певних подій у пісні. Багатосполучниковість є характерною рисою даних творів, оскільки вони

інтонаційно виокремлюють поетичну думку, а повтор прийменників сприяють кращій деталізації зображуваного алегоричного образу в дії. Емоційно-експресивні речення надають жвавої виразності. Зменшено-пестливі суфікси допомагають створити своєрідну атмосферу твору, зображують стосунки між персонажами, викликають співчуття до них: «дітоньки», «доленька», «горенько», «щастячко» та інші. Головним художнім засобом є епітет. Постійні епітети в поєднанні з означуваними словами «повторюють» видову ознаку уже закладену в понятті, яке супроводжують: «ряба перепілонька», «сива голубонька». Вони складають граматико-синтаксичну структуру архаїчної уяви про предмет чи суб'єкт, ввібравши їх ідеальні прикмети і відбивають глибину історії не тільки стилю, а й поетичної свідомості [14, с. 159]. Гіпербола теж знайшла своє відображення серед стилістичних засобів алегоричних пісень: «Ой кінь біжить – земля движить, А орел летить – аж гай шумить» [14, с. 43]. Порівняння та антитези значно впливають на опис духовного стану персонажів. Алегоричним пісням характерна ритміка, художнє звучання, багатоманітна строфіка, бо строфи складаються із двох, трьох та більше рядків. Їх музикальність відчувається в якісному доборі артикулятивних голосних звуків і у не тільки однакових кінцевих складах, а й у внутрішній римі.

Ці три складові: система персонажів, композиція і поетичний синтаксис відображають певні особливості поезики народних алегоричних пісень.

2.3. Збірник «Чи я в лузі не калина була»

У період навчання у аспірантурі Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Т. Рильського АН України, Танасій Колотило мав змогу детально ознайомитися із фольклористичною діяльністю відомих науковців минулих століть, зокрема М. Максимовича, О. Гулака-Артемовського, О. Потебні, М. Гоголя, Б. Грінченка, М. Павлика, Є. Ярошинської та інших.

Вони, зі свого боку, відвідували багато куточків України, записували особливості кожної місцевості і, безперечно, їхня найбільша увага була прикута до пісень, які народжувалися у серцях народу, а згодом лунали з уст кожного мешканця краю. Зовсім не випадково фольклористи зосереджувалися саме на

збиранні текстів пісень, адже у них відображається наша культура, події суспільного життя, трудова діяльність, родинний побут, боротьба проти загарбників, національного і соціального пригноблення та кохання молодих людей. Завдяки їхнім дослідженням ми зараз можемо ознайомитися із побутом та життям українців минулих поколінь. Один з перших збирачів народної пісні М. Максимович говорив : «В українських піснях звучить душа українського народу і нерідко – його істинна історія» [36, с. 275]. З роками жанри і тематика пісень поповнювалися, виникали нові певні образи рослин, тварин. Через них народ давав своє відображення реального світу, тобто інакомовно. Так і виникла алегорія у піснях.

Багато записаних матеріалів цих дослідників зберігаються у рукописних фондах інституту, де Танасій Колотило навчався, тому мав безпосередній доступ до цих записів. Вирішив опрацювати їх і укласти у окремий збірник. У 1991 році світ побачила книга «Чи я в лузі не калина була» для середнього та старшого віку, упорядником якої є Т. Колотило. Анатолій Добрянський у передмові до збірника писав : «Пісня – це голос душі народу, поетичний вияв його працелюбної і співучої вдачі, образне втілення його історії, моралі, мрій і прагнень. Вона ж така безсмертна, як і той народ, що її породив» [56, с. 6].

Книгу наповнюють тексти українських народних алегоричних пісень, які були зібрані у минулому та теперішньому століттях. До неї увійшли близько ста відомих та маловідомих народнопоетичних творів різних жанрів: ліричні, баладні, обрядові пісні та думи. Було використано частину пісень з польських друкованих видань Вацлава Залеського, Ромуальда Зінкевича, Оскара Кольберга, окрім записів тих фольклористів, які вже були у фонді інституту. Серед цих пісень Танасій Колотило додав і свої записи, а саме пісню «Дуб на дуба похиливси», яку записав від діда Василя Колотила у селі Черепківці, а також варіанти подільських пісень «Ой полола орличка лободу» і «Ой у лісі при горісі». У текстах пісень збережено всі діалектологічні особливості певного краю і додано нотну транскрипцію. Щоб з'ясувати значення невідомих та незрозумілих слів, у збірнику поданий

«Словничок». Завершується книга декількома чистими аркушами, щоб записати туди свої тексти алегоричних пісень.

Висновки до 2-го розділу

Отже, «Українська народна пісенна алегорія» – найвизнаніша праця Танасія Колотила на основі його досліджень. У ній він з'ясовує місце алегоричної пісні з гумористичними, сатиричними, драматичними та ліричними оцінками у системі жанрів усної народної поезії. У монографії розглядаються записи текстів українських народних алегоричних пісень з різних регіональних територій, які подавалися у друкованих та рукописних збірниках XVII-XX ст. Автор розкрив найголовніші теоретичні аспекти пісенної алегорії, як стилістичного засобу народнопоетичного світогляду. За визначенням науковця, алегорична пісня є унікальним жанром народної творчості, що поєднує епічні та ліричні елементи з повчально-асоціативним змістом, вирізняється своєю здатністю повчати і виховувати за допомогою художніх засобів мови – лексичних, синтаксичних, граматичних та фонетичних. Цей жанр широко представлений у сатирично-гумористичних, ліричних та історичних піснях, баладах і народних думах. Алегоричні пісні остаточно сформувалися в XVII столітті під впливом культури бароко, коли суспільство почало проявляти особливий інтерес до творів цього жанру. Ці пісні ґрунтувалися на старовинних алегоричних моделях людських типів і мотивів, що отримали нове поетичне осмислення. Танасій Колотило підкреслює важливість алегоричних пісень у системі усної народної творчості, оскільки вони поєднують елементи лірики, прози та драми. Він зосереджується на аналізі текстів таких пісень для їх тематичної класифікації та визначення особливостей поетичної структури, вважаючи їх невід'ємною частиною української фольклорної спадщини. Пропонує ґрунтовну класифікацію таких пісень за тематикою, вказуючи на їхню здатність переносити людські риси та характеристики на тваринний і рослинний світ, географічні об'єкти та інші елементи природи. Алегоризація у цих піснях виконує важливу роль у відображенні моральних, етичних і соціальних цінностей українського народу, передаючи історичні події через символічні образи. Такі пісні

не тільки зберігають народну пам'ять, але й слугують важливим інструментом виховання й пізнання національної ідентичності.

Здійснений аналіз композиційної структури алегоричних пісень дає право зробити висновок про їх багатогранність та значний художній потенціал. Покликаючись на працю О. Дея, фольклорист підкреслює сталість композиції: зачин, основна частина та кінцівка. Особливу увагу наділено значенню діалогічної та монологічної форми, які організовують сюжет та передають драматизм. Структурні елементи, зокрема лексичне наповнення, багатосполучниковість, емоційно-експресивна лексика та постійні епітети, забезпечують глибокий зв'язок із народною традицією та історичним контекстом. У композиції пісень також поєднуються епічні та ліричні елементи, що мають здатність сприяти повному розкриттю образів персонажів та алегоричному змісту. Поетичний синтаксис допомагає оживати алегорію у художньому слові. Саме ці всі компоненти роблять алегоричні пісні важливим елементом української народної поезики, відображаючи як реальний світ, так і його символічне тлумачення.

У 1991 році завдяки скрупульозній роботі Танасія Колотила вийшла друком збірка «Чи я в лузі не калина була», яка збрала тексти народних алегоричних пісень із різних джерел: давні записи і сучасні зразки. Цей збірник став важливим внеском у збереження фольклорної спадщини, адже містить багатий матеріал, зібраний не лише відомими фольклористами, а й самим науковцем. Видання зберігає діалектологічні особливості різних регіонів, що робить його цінним джерелом для дослідників і любителів української народної творчості. Саме ця робота сприяла популяризації народних пісень і розширенню знань про українську культуру та її багатство.

РОЗДІЛ 3

ТАНАСІЙ КОЛОТИЛО ПРО ЯВИЩА ПРИРОДИ У СВІТОГЛЯДНОСТІ ПОДОЛЯН

3.1. Грім у віруваннях подолян: міфічні образи та народні традиції

Наш край надзвичайно багатий на звичаї, обряди, повір'я, що передаються із покоління в покоління. Усі ці вірування склалися ще у світогляді наших предків-слов'ян. Природа для них завжди була і залишається надзвичайно важливим елементом своєї культури. Слов'яни, як народ, завжди знали і шанували закони природи, відчуючи глибокий зв'язок з навколишнім світом. Одним з найбільш визначальних явищ природи для слов'ян є сонце. Сонце було символом життя і родючості, від нього залежала урожайність землі, а також настрої людей. Зимове сонцестояння для слов'ян було особливим святом, оскільки воно означало повернення світла і тепла. Ще одним важливим явищем для слов'ян є вода. Вода для них була символом чистоти і життя, вона означала здатність очищувати та оновлювати світ. Багато слов'янських обрядів пов'язані з водою, зокрема обряди змивання гріхів у річках або озерах. Дерева також були важливим елементом слов'янської культури. Вони вважалися символом життя та родючості, а також мали велике значення у релігійних обрядах. Одним із найбільш шанованих дерев для слов'ян був дуб, який вважався символом міцності та сили. Варто згадати про тварин, які були важливими елементами слов'янської культури. Наприклад, вовк, який вважався символом мужності та відваги, або журавель, який був символом духовної вільності. Продовжуючи, слов'яни завжди відчували себе частинкою природи і намагалися жити в гармонії з нею. Вони поважали природу та її закони, розуміючи, що вона є джерелом життя та енергії. Крім того, у світогляді слов'ян велике значення мали різні природні явища, такі як грім, блискавка, гроза. Вони вважалися символами небесної сили та духовної зброї. Наприклад, грім у слов'янській культурі вважався звуком богів, а блискавка - знаком їх гніву. Загалом, природа в відображала глибокі духовні цінності і мудрість народу. Слов'яни прагнули жити в гармонії з природою та поважати її, враховуючи її силу та

непередбачуваність. Це дозволило їм розвивати багату та унікальну культуру, яка надихає та захоплює людей по всьому світу і до сьогодні.

Вивчення явищ природи у світоглядності народу є об'єктом зацікавлення багатьох науковців, етнографів, зокрема О. Афанасьєва, М. Максимовича, І. Огієнка та інших. Танасій Колотило вважав за потрібне знайти системний підхід опису традиційних звичаїв, прикмет, народного світорозуміння для сучасників. Учений, будучи викладачем Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету, залучив коло шанувальників для того, щоб зібрати широку інформацію про явища природи саме у світоглядності подолян. Таким чином, на кафедрі української літератури був створений тематичний питальник «Блискавка. Грім. Хмари. Дощ.». Цей питальник побудований на змісті з кількох предковічних міфів: про створення світу, світове дерево, змієборство, але головним виступає грозовий міф. Інформація, яку вдалося зібрати, є дещо роздрібненою, оскільки з уст народу не було можливості в повному обсязі зібрати цілісні міфологічні легенди. Лише деякі уривки із легенд ширилися в усному побутуванні. Танасій Колотило старався зібрати якнайширше коло бажаючих, тому могли долучитися до питальника всі, хто прагнув дізнатися про вірування подільського краю.

Питальник складається із 33 питань. Вони пов'язані із громом, наприклад: «1. Що робили, коли вперше навесні гриміло? Що показували при цьому?»; блискавкою «6. Як називається, коли спалахують блискавки, а дощу нема (вночі, вдень)?», «14. Що таке «громові стрілки» (стріли), («Божий палець»)? Як вони виникають і що з ними відбувається потім?»; вихор «15. Що розповідають про вихор? У чому причина вихору, бурелому?...»; дощ «18. Що значило, якщо йшов дощ під час дня народження (весілля, похорон) людини?»; засуху «22. Які громадські, групові чи іншого характеру дії організовувалися під час засухи?», «23. Чи в час засухи вбивали вужа, жабу, птаха (якого)? Чи їх хоронили, оплакували. Затишіть обряд цього дійства»; [15, с. 51]. Також розповіді про міфічні постаті, які пов'язані з водою; розповіді про різного виду дерева, зокрема дуб-дерево, липу-дерево, та яким деревам поклонялися. Усю інформацію потрібно було записувати

на картках. Причому, на одному боці картки записуються номер і сама відповідь, а на звороті фіксується паспортизація [15, с. 53]. Віталися й ілюстрації ритуальних обрядодій природних явищ та сакральних об'єктів, фотознімки.

Отож, зібрано об'ємну інформацію «Про перший грім у етнології українців». Значні відомості про перший грім для українця подають народознавчі праці О. Воропая, М. Маркевича, І. Огієнка, П. Чубинського, М. Пазяка. Із праці М. Максимовича: «Український селянин вірить, що до першого грому земля не розмерзається повністю, і спостерігає: якщо перший грім загримить на голе дерево, то треба чекати неврожай, якщо ж загримить з заходу, то буде врожайне літо. У перший грім дівчата поспішають умитися з криниці чи з річки й обтертися своїм червоним поясом – для краси; парубки беруться за ріг хати і силкують її підняти, щоби сили прибуло; у кого болить спина чи поперек, той намагається підняти воза або притулитися спиною до стовпа, сподіваючись, що від цього стане легше; а обізнані баби набирають з криниці води при першому громі і миють нею дітей від пристріту (який по-книжному називається «призором очей»). До першого грому українці не сідають вечеряти на дворі» [24, с. 465]. Завдяки записам із питальника ми маємо можливість детально почерпнути знання про перший грім у світогляді українців. Серед записів про перший грім виділяються два етнічні розгалуження. Перше – це про народні вірування, які пов'язані із станом здоров'я людини на весь наступний рік. Друге – народні прикмети, що сформувалися протягом вікового досвіду та прогнозування стосовно господарського року.

У народних поглядах, що пов'язані із першим весняним громом, є головною віра в те, що сили природи можуть дати людині той фізичний стан, який їй потрібен. Проте така підтримка від природи можлива лише за тих умов, якщо люди будуть здійснювати певні дії. Це все свідчиться у записах. Наприклад, вважається, що найбільш поширеною обрядодією під час першого грому було стукання каменем до голови з одночасним триразовим проказуванням: «Камінь – голова». Поряд з цим на Хмельниччині, Чернівеччині, Івано-Франківщині виконувались й інші дії: камінь прикладали до голови, стукали кулаком по чолі, схоплювались руками за голову [30, с. 55]. У праці із записів жителяки говориться

і про те, що у лікувальній магії використовувалось і залізо. При цьому люди стукали по голові каменем або «кусом заліза» і при цьому проказували спеціальні магичні слова. Також вірили в те, щоб весь не боліла голова, потрібно під час першого весняного грому помити голову. До поширених обрядово-звичаєвих дій під час першого грому належить підпирання спиною об'єкта з одночасним виголошенням: «Перший раз заgrimіло, обпираймося, щоб спина не боліла» [30, с. 56]. З такою ж ціллю люди ставали спиною до дерева чи хати, спиралися до стіни, воріт, плота, каменя із певним закликком, щоб їх не боліло нічого, як це дерево чи каменя. Вважалося, що грім здатен вилікувати людину від недугів, якщо під час першого грому качатися по землі із замовлянням, а також качалися із замовлянням на хороший врожай. Отож, це несло двояку роль, оскільки у записках сказано: «Громе! громе! Витягни з мене всі болі, щоб бути здоровим на полі»; «Коли вперше навесні гриміло, один чоловік з села йшов на поле і качався на ньому, щоб був хороший врожай» [30, с. 56]. У зібраних етнологічних матеріалах подається інформація про те, що люди слідкували за станом природи, місцем та напрямом щодо сторін світу самої громовиці. Це допомагало народу створювати своєрідну метрологію агрокалендаря, в якому передбачалася погода на розпочатий рік, а також дорід певних сільськогосподарських культур. Танасій Колотило зауважив, що в баченні нашого народу стосовно першого весняного грому збереглися погляди варварського світобачення, через яке проступає нашароване християнське. Тому до грому люди звертаються як до живої істоти – божества.

Окремим розділом міститься інформація та записи про відвернення хмарниками градобою на Поділлі. Таке природне явище, як град, міг нанести значної шкоди оселям та господарству, тому у населених пунктах є люди, які можуть протидіяти цьому. Ця особа, завжди оповита загадковістю, не розголошувала своїх знань, а односельці ставилися до неї стримано. Багато записів міститься у праці, проте спостереження є дещо фантастичними. Наприклад, «то був такий чоловік, планетник, який перетворювався у пташку, частіше на орла і розганяв хмару.» [13]. Наявність тут вказівки на орла перегукується зі змістом грозового міфа з різницею, що там орел повертає Громовикові стріли-блискавки,

котрі не влучили у тварину-хмару. Процес відвернення хмар, які несуть за собою грозу, можуть здійснювати далеко не всі, а лише «людина в бога вгодна», або «навчаючись від своїх батьків, або мати природній дар», або це вміння передається знахарями серед своїх нащадків з покоління в покоління [30, с. 61]. Вважають у народі, що є два погляди стосовно того, хто міг керувати грозовими хмарами: це можуть робити лише люди з світлою надприродною силою з народження або ж люди, які сил цих набули за раціональних «світлих» умов, або ті, які набули цих сил від іпостасі демонологічного походження. Із зафіксованих матеріалів бачимо, що такі вміння можна було отримати у певні календарні свята, зокрема часто названі є Івана Купала та Святий Вечір, під час яких і з виконанням належних дій можна набути цих знахарських знань. На свято Івана Купала керувати погодою та ще й до того ж знаходити скарби могли ті, що зривали квітку папороті вночі, адже, за давніми віруваннями, квітка володіє магічними здібностями. З наступних спостережень випливає те, що не лише пора року чи свято, час доби, проказане звертання, а на укладання угоди між людиною і явищами-силами природи має вплив визначене місце, наприклад, перехрестя доріг, що виступає певним центром, звідки спрямовуватиме у майбутньому свої зусилля при наближенні такої «небезпеки» у вигляді грозових хмар. У деяких записах йдеться про те, що такому обряду потрібна жертва у вигляді рудої курки, адже «людина бажає від блискавок, громів, дощу такої ж рабської покірності та слухняності, як це робить мертва курка біля її ніг.» [30 с. 62]. Є й інші обставини, за яких людина набувала здатність керувати погодою, наприклад, коли побачить хмару у вигляді Божого ока; коли вночі під час сильної грози тричі обійде довкола хати; коли її підніме вихор; коли вразить її блискавки чи електричний струм і вона залишиться живою; коли дотримується релігійних свят, постить у понеділок, середу та п'ятницю чи постить п'ятдесят свят у році; народжена в понеділок вранці; якщо має «чорну магію» та інші обставини. В окремих випадках ще визначається й родинний статус такої людини, що володіла такими вміннями. Хто володів таким даром, то передавали у спадок його.

Другий погляд про набування знахарських знань свідчить про чаклунське втручання. Вважають, що лише відьми мали здатність керувати погодою: заховати або випустити дощ, закликати град. Із записів: «мають дар від сатани», перебувають «у дружбі з чортом, знаються з нечистою силою, можуть викликати духів предків. Поки вони живуть, то нечистий допомагає їм, а після смерті вони йдуть під його владу...» [4]. Ще набути сил керування хмарами може та людина, що вип'є спеціальний відвар трав, який приготує чаклунка.

Певну роль при відведенні хмар відіграє предмет, яким користується «грозовик» під час ритуалу. Це так звана чарівна паличка, яка передається з покоління в покоління, а її магічна властивість набувається під час певних обставин. Відвертали градобій і за допомогою свяченої лози. При освяченні молитва проказувалася християнського змісту, хоча і в деяких є мотиви язичництва. З інших записок бачимо, що знахар використовує і набір предметів – свячену лозу, ніж, хрест, тощо.

Отже, коли насувається грозова хмара, але ще не гримить, то природа і люди вже очікують на буревій, дощ, град, зливу. Тоді «грозовик» виходить до спеціального місця, наділеного певною магічною силою: перехрестя дороги, польова дорога, межа між огородами, найвище місце в селі, межа між територіальними об'єктами, тобто обряд повинен відбуватися у чітко визначеному місці, із спеціальними замовляннями та за допомогою освячених чи магічних предметів.

Є люди, які не мають сили протидіяти громові та не можуть відвернути наслідки його дій від свого житла, тому вони активно шукали способи, що допоможуть їм протидіяти граду чи грому. Окремий розділ належить саме цьому, оскільки у подолян побутує багато обрядодій, за допомогою яких люди оберігають себе і свої маєтності від громового лиха. Існувала низка індивідуальних дій людини в своєму житлі, господарстві, городі, полі. Припускають, що ці обряди, спрямовані проти граду – це залишки знахарської інформації, що збереглась в спадок. Вважали, якщо під дахом будівлі зберігається посвячені на Спаса віночки, то сильні дощі та бурі оминали цю місцевість. Вірили в те, що на дахах сільських хат потрібно прикріплювати хрестики, зводити металевого чи дерев'яного півня, гребінь якого

має магічну силу, адже це могло відвернути втручання блискавиці в особистий простір. На Поділлі шкаралупу від пасхальних яєць закопували на городі, щоб вберегти рослини від граду і посприяти майбутньому врожаєві. Задля збереження посівів від градобобою у чотирьох кутках городу закопували попіл спалених кісток з м'яса, освяченого на Великдень. Загальноприйнятим вважалося, що коли господар у чотирьох кутках свого поля обтиче лозою, висвяченою на Вербну неділю, то град ниву не вдарить [30, с. 74]. Коли люди бачили наближення темних хмар, то одразу збиралися в хаті, закривали двері, вікна, застеляли дзеркала, кропили святою водою хатні кутки, а деякі запалювали на покуті страсну свічку і промовляли певні молитви. З приміщення виганяли котів та собак, вірячи в те, що у тваринах ховається нечиста сила, а чорний кіт притягує блискавку. Жінки прикривали волосся хустиною, адже вірили, що і волосся може притягнути грім. Щоб зберегти оселю від громовиці ставили свячений ніж під образами, а на покуті перед ними запалювали і страсну воскову свічку. Її повинна була запалити дитина, оскільки вона ще не встигла согрішити і вогонь буде помічніший. Молилися перед іконами святих оборонців – образами Божої Матері, Святих Іллі, Пантелеймона, Миколи-Чудотворця, Архангела Михайла, Неопалимої Купини та ін. Ікону Божої Матері розміщували серед хати і хатні ставали на коліна та молилися. Щодо хатнього вікна теж робили запобіжні заходи. Його закривали та освячували свяченою водою, клали хрестик, намагалися не дивитися та не стояти напроти, оскільки вважали, що може вдарити блискавиця. Перед хатними дверима клали ікону, лозу, чіпляли свячену липу та молилися, ще посипали і маком біля вхідних дверей, щоб нечиста сила не мала змоги увійти. Біля порогу ставили навхрест цюбу і лопату, щоб відводили блискавку [4, с. 175].

У етнології подолян існує таке рідкісне у природі явище «Громові стрілки» та «Божий палець». Воно езотеричне за характером і маловідоме. Ці поняття використовують старші жителі цього регіону. Вони пояснюють це явище, як боже покарання людей за не дотримання певних заборон та за гріхи. Загалом таке явище пояснюється наукою, проте іншою назвою – фульгурит. Це скляні трубки з піску, які утворюються в результаті плавлення мінеральних частин при

ударі блискавки об землю [44, с. 346]. Оскільки фульгурит за формою нагадує палець, то на Поділлі зафіксовано назву «Перет Божий» чи «Палець Божий», який карає грішників, що вочевидь зберегла в пам'яті етносу ім'я язичницького Громовержця Перуна. Люди вважають, що саме ці стріли, тобто блискавки, якими вражає Бог на землю є його гнівом та невдоволенням. За іншою версією, «Громові стрілки» виникають тоді, коли небо закрите чорними густими хмарами, адже тоді злі сили закривають землю від Божого зору. Таким чином, Бог випускає стріли, щоб розігнати чорні сили і влучає на землю, щоб покарати грішників за їх провини. Громові стріли в уявленні подолян пояснюються неоднозначно. В основному – це вогненні стріли, які викликали пожежі, а камінні або «чавунні» вбивали людей, розтрощували дерева [30, с. 93].

Розглядаючи працю Танасія Колотила, натрапляємо на цікаве поняття «Вогнений Змій» у віруванні подолян. Це явище є більше міфологічним, аніж природним, але все ж бачимо фіксацію цього поняття у записаних матеріалах. Об'єктом дослідження виступив міфічний герой Вогнений Змій. В уяві подолян він виглядає приблизно так: «...у нього голова шаром, спина коритом і довгий-предовгий хвіст. Прилетівши на своє місце, він розсипає іскри. Самого «гостя» стороннім людям не видно, але в хаті чути його голос, він на питання відповідає і сам починає говорити. При його візитах його кохані починають багатіти на очах в людей, хоча в цей час всяка баба, до котрої навалився змії починає худнути і чахнути, а інша – помирає або кінчає самогубством. Діти, які народжуються від вогняного змія, недовговічні або відразу мертві. Або ж чорненькі, легенькі, з коротким хвостиком і маленькими рожками» [30, с. 141]. Загалом такі і подібні легенди записані у матеріалах, але все ж Вогнений змії – природне явище. Так називають подоляни блискавку, яка буває «розсічна», «стрілоподібна», як «клубок синього кольору», «летючий віник», «вогненне коромисло», «вогняний стовп», «кульова блискавка», «вогняна куля», «шарова блискавка», після якої не буває грому.

У етнології подолян існують ще застереги, що пов'язані з переляком від грому. Розглядаючи попередні розділи із записами, ми спостерігали як жителі

Подільського краю обачно ставилися до небезпеки з боку природніх явищ. Вони оберігали своє господарство, оселю, угіддя. Окремим розділом вміщені матеріали із записами, де зазначено «Що, чим і як робили дітям, щоби вони не боялися грому?» [15]. Здійснювалася низка застережливих заходів. З появою немовлят батьки вдавалися до різних способів, щоб вберегти від навколишніх небезпек, навіть і природнього характеру. Грім – це не зовсім небезпека, оскільки він буває після блискавки, що несе за собою значно гірші наслідки, проте звук грому є гучніший, тому дітям і страшно. З народження дитини у колиску розкладали освячену на Вербну неділю лозу, а під її голову ставили свячений мак. Освячені вербові гілочки клали в купіль дитини, щоби та не боялася грому. Цікавий матеріал зафіксовано, що під час перших кроків дитинимати проводила ножем тричі між дитячими ніжками і при цьому говорила певне замовляння. Ця дія виконувалась для того, щоб дитина краще ходила і разом з тим не боялась грому. Над колискою вішали різного роду брязкальця, аби немовля звикало до шуму, «крутили мленками», тріщітками, звук яких нагадував громовицю. Під час сильного грому дітей остерігали від гострих залізних предметів, а праву руку перев'язували посвяченою червоною ниткою [37, с. 228]. В етнології подолян стосовно цього проблематичного питання із побутового сімейного життя трапляються фрагментарні застереги, які певною мірою вивірені накопиченим сімейно-родинним та громадським досвідом. Коли вночі був сильний грім, то дітей будили та не давали спати, натомість батьки молилися перед запаленою свічкою-трійцею, а якщо вдень, тоді дітей заставляли хреститися, наказували присідати, ложили їх на підлогу, накривали великим рядном чи ковдрою; садовили на піч, давали з'їсти щось свячене, накривали їх кожухом і спонукали накритися ним з головою та тихенько там перебувати [30, с. 155]. Також ставили дітей на коліна перед образами і вони читали молитви для захисту і давали випити свяченої води. Від переляку найперше оберігали дітей мама та бабуса. Мати брала дитинча на руки, освячувала хресним знаменням, притуляла до себе, гладила по голівці і проказувала спеціальні слова. Матері та бабусі промовляли тричі молитви, плювали у пазуху, на голову «навхрест» дитині, били її три рази по животі, колисали чи качали по землі.

Посеред хати вони розміщували лавку, стілець, табуретку, через які дитина має тричі перелізти з молитвами. Вважалося, що диявол ходить по світу і хоче заховатися під дитину, щоб уникнути покарання від Господа, а коли дитина перехреститься, тоді цього не станеться. Здебільшого дітям чіпляли освячений хрестик та різні талісмани як обереги від грому. Також намагалися притулити дитину спиною до живого дерева. Таким чином, як на супротив усіх дій лякливо дитину виводили на вулицю (спочатку на домашнє подвір'я) під час дощової грозовиці, при нагоді давали розкушувати градини, а на завершення знімали мокрий одяг з дитини, переховували його і тільки при наступній грозовиці одягали у нього маля. І це допомагало. Вдавалися також і до природирозуміння про перший грім [16]. Для застереження від грому дітям давали наказ все зачинити, забороняли бігати, швидко ходити, не ховатися під дерево, а коли гриміло, то потрібно було присідати, не дивитися у вікно, уникати приладів з електричним струмом і взагалі їх вимкнути.

Відомо, що піч – сакральний об'єкт українського побуту. Саме вона відігравала визначну роль у оберегах від грому. Вважалося, що перед Великоднем, під час випікання паски, намагалися першу паску всадити в піч через голову дитини, що боялася грому. Оскільки, якщо не побоїться побаченого у печі: темноти, сажі, то не побоїться вже і грозовиці. Заставляли дітей і залазити під причіпок, коли на Пасху пекли хліб. Хлібні вироби також пов'язані із вбереженням дітей від переляку. Хліб вважається необхідним, сакрально забезпечуваним людським пробуванням тіла, душі та Духа у земному оточенні. Під час випікання деякі хлібини припалювалися. Саме їх згодом носили святити і тримали вдома. Під час сильного грому дітям давали куштувати хліб, аби уникнути страху. З цією ж метою давати їсти й іншу пригорену їжу.

Найбільш поширеною версією протидіяти страху грому є використання посвячених предметів, зокрема свічки, верби, пасхальних яєць та навіть рушника, яким покривали кошик на Великоднє освячення біля церкви. Цікавим є те, що пасхальне освячене яйце (крашанка, біле зварене, свіже куряче, нефарбоване), дитина повинна з'їсти зі шкаралупою, запиваючи свяченою водою і промовляючи

спеціальні слова. Під час сильного грому, аби відвернути страх дітей, їх заставляли качати писанки по дерев'яній підлозі, бо тоді, коли котилась писанка був гуркіт. Діти не звертали увагу на грім, граючись із писанками та слухаючи звуки їх гуркотання.

Якщо ж не допомагали народні методи замовляння, тоді сім'ї зверталися до священника, який здійснював церковну відправу «на грім», «мирував» дитину. Важливе значення відігравала календарно-обрядова свічка, тобто освячена у релігійні свята. Її святили, зберігали вдома та використовували для оберігання дітей від переляку. Давали запалену в руки дитині і заставляли її дивитися зосереджено на неї. Також дорослі могли підпалювати дітям кінчики волосся свічкою чи водити довкола голови хрестоподібно з промовою молитви. Коли купали немовлят, то запалювали свічки, які були на обряді хрещення їх. У народі також існує переконання, що будь-який страх – це злий Дух, якого можна вигнати молитвами разом із свяченою водою. Таким чином під час грому використовували освячену «Йорданську» воду. Нею скроплювали дітей, вмивали руки, обличчя, груди та давали їй випивати. На свято Івана Купала дітей до схід сонця вмивали водою з криниці. Щоби діти не боялися грому, то їм давали пити дощову воду, зібравши її в долоні [30, с. 160].

Мала вагоме значення і подушка тієї дитини, що сильно боялася грому. З народження маля під подушку у колиску ставили свячений ніж, трави, гілочку сосни та яйце, підкладали ще освячений хрестик, гребінець і ніж, замотані в чорну тканину. Уже в саму подушку зашивали зілля, зняте з хреста в церкві. Подушкою навіть прикривали дитину під час грому або ж нею затуляли вікно. Ніж також був важливим елементом. Щоб дитина не боялася грому, то їй давали їсти з кінчика ножа, гризти зубами лезо ножа. Могли також ножем хрестити голову та промовляти молитви, щоб заспокоїти дитинча.

Матері та бабусі використовували ще поширені проказування, щоб заспокоїти дітей. На Поділлі поширені такі вислови: «Не плач, то Бозя на візиці їде та білі калачики розвозить і тобі дасть!». В етнорегіоні побутує уявлення про те, що гуркіт спричиняється від коліс, а блискавки – то іскри з-під копит коней, які везуть

колісницю. Наявні деякі локальні перефразівки: «Бог везе періжки», «Бозя пироги варить», «Бог своїм боженням калачі везе», «Бозя фіром так їде», «Бог збирає бочки і ляскає батоном», «Матінка Божа калачі везе», «Ангелики граються», «киця калачики везе», «два барани рогами б'ються» тощо [30, с. 162]. Також у домашніх умовах запобігали, щоб відвернути переляк у дітей, зверталися і до народних методів, зокрема до зварення зілля із різних трав. Використовували чортополох, звіробій, барвінок, копитник, чорнобривці, васильки, чистотіл, ягоди, суниці та інші рослини. Вони обов'язково повинні бути висвячені в церкві, а потім їх пришивали до одягу чи ставили під подушку немовляті, підкурювали дитину, обходячи її довкола тричі з молитвами. Могли обкурювати також і свяченою лозою. Схилялися матері, бабусі і до «чарівництва». Вони зверталися до знахарів, ворожок, відьм, тобто тих людей, що наділені певними здібностями. За допомогою певних таємничих процесів, обрядів намагалися забрати в дитини страх.

На Подільській Буковині під час сильної грозовиці викидали за хатній поріг кочергу також із певними промовами. Вдавалися й до такого запобіжного заходу: щоб діти не боялися грому, то брали воду до сходу сонця і обходили хату три рази, кроплячи цією водою і три рази приказували певне промовляння.

3.2. Вихор у народних переказах Поділля: символіка та повір'я

Мають і своє ненаукове уявлення подоляни про таке природне явище – вихор. У довідниках зустрічаємо таке визначення поняття: «вихор - це рвучкий круговий рух вітру; підняті вітром пил, листя, сніг і т. ін., що швидко крутяться стовпом» [45, с. 534]. Із наведених у праці записів бачимо, що подоляни по-різному уявляли і називали це природне явище: дідо Вихор, то бог вітрів Стрибун веселиться, Бог ганяється за чортами, бісівський танець; той, що курить стовпом по дорозі, жениться нечиста сила, чорт біситься, чортове колесо, чорт хвостом крутить, танці на чортячому весіллі, злий дух, нечистий гуляє, гуляння сатани, дідько рогами крутить, відьма щось робить... [30, с. 101]. З наведених назв ми спостерігаємо, що люди Поділля вважали вихор працею нечистих сил, тобто злом, чимось поганим. Із запису читаємо: «колись давно Бог відрубав Сатані одне крило.

Той хотів полетіти, але закружляв і став як вихор. З того часу, коли чорт літає, він утворює вихор» [30, с. 101]. Звідси і маємо підстави дійсно вважати вихор бісівським явищем. Проте не всі свідчення мають таке трактування вихору. Причини його появи є досить неоднозначними. Таке явище, якщо покликатися на записи, може бути зумовлене Божою силою з метою покарання, а водночас правцем такого нещастя виступає чорт, він забирає і розкидає повсюдно все, що робилося у святковий день. Виникає вихор і тоді, коли всі злі сили влаштовують собі так зване «свято» і починають «крутити світом». За іншою версією, це явище природи може утворюватися тоді, коли з хворої людини відганяли насланий недуг молитвою певними замовляннями. У Подільському краї ще існує застереження, що пов'язане із цвітом, особливо цвітом черемшини: не можна обривати його, бо в наслідок цього може здійснитися вихор. Дії такого буревію призводили до руйнації господарства, будівель, несли шкоду рослинам, тваринам, людям, довкіллю. Таким чином, люди шукали способи протидіяти лиху. Серед записів бачимо декілька версій: найперше, побачивши вихор поблизу себе, варто відступити вправо, але не втікати, відійти від того місця, присісти, назвати ім'я свого ангела хранителя, підігнути під себе ноги, руками обійняти їх, а голову опустити між коліна, не дивитися на вихор і заплющити очі, забороняється промовляти «Отче наш». Друга версія говорить про те, що при наближенні лиходійства, потрібно присісти і з двох пальців-мізинців скласти хрест. Якщо ж людина потрапила у вихор, тоді вона хворіє недугом, який не піддається медичному лікуванню. На допомогу приходили знахарі, народне лікування, щоб хоча б якось покращити становище.

3.3. Таємниці «Одолян-зілля»

У наступному розділі Танасій Колотило зосередив свою увагу на матеріалах про зілля під багатозначною назвою «Одолян». Подоляни досить стримано відкликаються про це трав'яне суцвіття, бо вважають чимось потаємним, прихованим. На думку жителів Подільського краю, одолян-зілля має лікувальні властивості, навіть може повернути кохану людину, а також цю рослину знають не всі і не всі можуть її побачити. Про чудодійні можливості цієї рослини виказується

подолянам нескінченна низка однорідних висловлювань, зокрема, що вона обдаровує мудрістю свого володаря, наділяє вміннями використовувати трави з лікувальною метою, оберігати від усякої пошесті, пророкувати, причаровувати чи відчаровувати коханих, та, взагалі, власник одолян-зілля на своєму подвір'ї забезпечений від недоступності злої (нечистої, чорної) сили і багато-багато іншого [30, с. 146]. Найголовнішим виступає те, що варто знати на вигляд цю рослину, уміти її знайти, впізнати та використовувати на благо людей. Із набутих матеріалів, з досліджуваного питання, етнограф наводить цілий ряд найбільш повторюваних висловлювань стосовно цієї чудо-рослини. Наприклад, «Одолян-зілля в нашій місцевості носить багато назв. В народі їм дають понад 23 види... Користуються з цієї рослини бульбами. Ще вживали ці бульби молоді люди, котрі одружились». «В народі це зілля називають «жовтим лататтям» і вважають його священним, бо допомагає переборювати біду, горе, хвороби...». Повідомлення і такого змісту: «Зілля шукали до 12 ночі. Треба було швидко зірвати зілля, затиснути в кулаці і йти швидко додому, не оглядаючись. Принести додому, вкинути в горщик і зварити. Узвар відстояти...» [30, с. 147]. Подається інформація, що на Зелені свята цією рослиною встеляли долівку в хаті, а вже після свят з користю використовували у господарстві. Існує і ймення «татарське» зілля, оскільки в давнину вороги нашого краю тюрки, сіяли навмисно, знищуючи українські землі, щоб визначити придатність води для її споживання. Чумаки, мандрівники, купці також вірили у чудодійну силу одон-зілля. Ця таємнича трава оберігає людину в далекій дорозі та допомагає на чужині згадувати про свій рідний край. У подолян є декілька оповідей, які перегукуються із славнозвісним літописним євшаном-зілля. Подається й інформація, що одолян-зілля садили біля будинку задля охорони нечистої від сили. Поширеними пересвідченнями є те, що важливим у рослині є її цвіт, що цвіт раз у рік в ніч на Івана Купала. Звідси бачимо, що перегукуються мотиви із цвітом папороті. З далекого минулого краю збереглися дані, що козакам перед битвами чи походами готували напій із одолян зілля, щоб вони перемогли ворога, адже вірили, що рослина надає сил.

Висновки до 3-го розділу

Дослідження Танасія Колотила, зокрема створення тематичного питальника, є прикладом системного підходу до збирання етнографічного матеріалу. Важливість цієї роботи полягає в документуванні та аналізі обрядовості, яка містить елементи як язичницьких вірувань, так і християнських традицій. Зібрані дані дозволяють краще зрозуміти світоглядні основи подільського краю, його особливості та спільні риси з іншими регіонами України. Особливу увагу привертає символіка природних явищ, як-от «громові стрілки» чи «вогненний змій», які демонструють уявлення про надприродну сутність природи та її здатність впливати на людське життя. Ці образи тісно переплітаються з народною міфологією та обрядовістю, показуючи збереження архаїчних уявлень навіть у контексті християнства. Обряди, спрямовані на захист оселі та дітей від грому чи страху, свідчать про прагнення гармонії з природою. Використання сакральних предметів, таких як свячена вода, свічки чи пасхальні яйця, підкреслює важливість релігійного аспекту у формуванні народного світогляду. Роль матері та бабусі як хранительок цих традицій особливо підкреслює значення родинного виховання у передачі народної мудрості. Загалом, етнографічні дослідження подільського краю розкривають багатство народних уявлень і обрядовості, які є цінним джерелом для вивчення культури та історії українського народу. Вони показують, як через покоління передавалися знання про природу, захист від її викликів і взаємодію з її силами, зберігаючи гармонію та зв'язок із духовним світом.

РОЗДІЛ 4

НАУКОВА СПАДЩИНА ПЕДАГОГА-ДОСЛІДНИКА В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

4.1. Використання фольклористичних досліджень Танасія Колотила у шкільному курсі літератури рідного краю

Усна народна творчість є однією із найважливіших джерел культурної спадщини, у якій зберігаються традиції, вірування, цінності народу, що передаються з покоління в покоління. Вона має глибоке коріння, пов'язане з еволюцією народів та їх взаємодією з оточенням. Важка праця, побут і контакт із силами природи формували світогляд, мислення й мовлення народу. Фольклор створював образне і художнє слово, що робило буденне життя легшим. Пісня була первісною формою фольклору, яка через ритм і мелодію стала основою для інших жанрів: казки, приказки, прислів'я, загадки.

О. Семеног визначає, що фольклор – невід'ємна складова національної культури, яка у сконцентрованій формі подає одночасно народну філософію, етику й естетику, створюючи неповторний національний образ світу. В українській фольклористиці у 80-х роках ХХ ст. термін «фольклор» одним з перших почав використовувати М. Драгоманов, але й до сьогодні він не знайшов загальноприйнятого визначення. Поряд із вищенаведеним терміном співіснують і такі: народна словесність, народна поетична творчість, уснопоетична творчість. Головна функція фольклору – це задоволення природної потреби у самовираженні й спілкуванні. Серед основних ознак слід виділити усну форму поширення і передачу між людьми засобом безпосередньої комунікації. Значна роль при цьому відводиться пам'яті, з допомогою якої фіксуються сюжети, тексти, форми, стереотипи. [42, с. 2].

З-поміж усіх рис фольклору провідною рисою є передача внутрішнього світу героїв через «прихований психологізм», що фігурує у діях персонажів, їх відносинах з навколишнім середовищем і в зовнішніх обставинах. Психологізм особливо помітний у весільних піснях, голосіннях, думах, історичних піснях,

казках, баладах та ліричних піснях. Ці жанри відображають різні психологічні аспекти: від переживання горя, до індивідуалізації героя та драматизму ситуації. Найбільший інтерес для психологічного аналізу представляють ліричні пісні, оскільки в їх основі лежать почуття та емоції. Завдяки психологізму фольклорні тексти збагачуються емоційно-забарвленими звертаннями, як-от «моя голубонько», «серденько моє». В усній народній творчості мають відображення обряди та традиції, зокрема шлюб, що супроводжується весільними піснями, поховальний обряд – голосіннями, обряд збору врожаю – жнивварськими. Нинішнє століття змінює фольклор, додаючи йому вагому кількість нових рис та елементів. У цьому процесі мають значення засоби масової інформації, зокрема преса, радіо, телебачення та Інтернет. Нові форми фольклору часто відображають поєднання індивідуального та колективного, традиційного і сучасного, але щоб твір став частиною фольклору, його необхідно поширювати відповідно до правил усної передачі.

Незважаючи на такий сучасний лад вивчення та дослідження фольклору, у ЗЗСО продовжують вивчати усну народну творчість з метою збереження культурної спадщини, формування національної ідентичності учнів, розвитку мовленнєвих та творчих здібностей, а також для виховання моральних цінностей і патріотизму. Ознайомлення сучасних школярів зі специфікою національного українського фольклору, періодизацією його становлення, різноманітною жанровою системою, історією розвитку й поетикою окремих жанрів, загальними особливостями усної народної творчості в контексті різних історичних періодів визнається педагогічною спільнотою філологів підґрунтям, на якому будується сьогодні цілісна система вивчення української літератури на засадах тісної взаємодії фольклору і літератури [2, с. 64]. Усна народна творчість має вагоме значення у шкільній програмі, зокрема у 5 класі у змісті навчального матеріалу подано до вивчення міфи, легенди, народні перекази, казки, загадки, прислів'я та приказки; у 6 класі – календарно-обрядові пісні, колискові; 7 класі – суспільно-побутові пісні, коломийки; 8 класі – історичні пісні, народні думи; 8 класі – родинно-побутові пісні, народні балади. У старших класах фольклор вивчається

у ширшому контексті, зокрема жанрові особливості та історико-культурні аспекти народної творчості. Учні знайомляться з глибшими зразками епічного фольклору, розглядають його значення у формуванні національної свідомості та аналізують взаємодію фольклору з літературною творчістю. Такий послідовний підхід до вивчення фольклору сприяє формуванню у школярів не лише знань про народну творчість, а й навичок критичного мислення, аналізу та естетичного сприйняття культурної спадщини.

На жаль, у шкільній програмі не виділено годин для детального вивчення фольклористичного доробку письменників, а подано лише узагальнену інформацію у вигляді фактів із біографії. Що стосується Танасія Колотила, то про нього як фольклориста та науковця не згадується у шкільному курсі, оскільки його дослідження є маловідомими, а також напрямки, у яких він працював, не зафіксовані у програмі із української літератури. Якщо взяти до уваги алегорію, то її подано тільки як художній прийом, щоб за допомогою інакомовлення виділити прихований сенс твору, а про алегоричні пісні мови не йдеться.

Ми зазначали у другому розділі, що алегоричні пісні не класифікують як окремий різновид серед родів пісень усної народної творчості, але Танасій Колотило у своїй праці «Українська народна пісенна алегорія» вважає за потрібне їх виділити. Алегорія, на його думку, є способом відображення дійсності в цих піснях. Фольклорист підкреслює, що алегоричні пісні використовують приховані смисли та символічні образи для вираження глибинних аспектів народного світогляду. Через такі пісні передаються важливі моральні, соціальні та філософські ідеї, які допомагають краще зрозуміти духовний світ народу. Завдяки цьому пропонує розглядати алегоричні пісні як самостійний жанр, що заслуговує на окреме вивчення і аналіз. Цим дослідженням Танасій Колотило робить неабиякий внесок у розвиток української літератури і відповідно його праці можуть суттєво вплинути на зміст літературної освіти в ЗЗСО, тому учням було б корисно вивчати у школі

алегоричні твори, інші зразки народної творчості і, власне, життєвий шлях науковця на уроках літератури рідного краю.

Проблема вивчення літератури рідного краю часто фігурувала у ідеях, розробках, монографіях методистів, до прикладу пригадаємо працю Є. Пасічника «Літературне краєзнавство у школі» [33], проте як окремий курс додано до вивчення у школі лише у 80-х роках ХХ століття. Уперше про це йдеться у “Пояснювальній записці” проекту програми з української літератури Інституту педагогіки АПН України 1988 року. Автори (О. Бандура і Н. Волошина) зазначають: „З метою ознайомлення учнів з творчістю письменників, що жили або живуть в області (районі), місті (селі), де розміщена школа, та посилення патріотичного виховання до програм введена рубрика «Література рідного краю». Скільки буде цих уроків, коли вони проводитимуться, словесник визначає самостійно” [53, с. 4]. Така ж інформація з’являється і в програмі Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка: “До програми введений розділ “Література рідного краю”. Кількість годин для його опрацювання, а також сам навчальний матеріал визначає вчитель. Це може бути більш глибоке опрацювання творчості письменників-земляків, які вивчаються за програмами... або ознайомлення з творчістю письменників, твори яких до програм не входять, але життя і творчість їх пов’язані з певною місцевістю. Учитель може познайомити учнів з творчістю сучасних місцевих початкуючих літераторів” [38, 287-288]. Мета вивчення літератури рідного краю визначалася авторами програм як поглиблене вивчення творчості письменників-земляків, уведених до шкільної програми; ознайомлення з творчістю митців, що жили або живуть в області (районі), місті (селі), де розміщена школа; посилення патріотичного виховання. В. Шуляр розширює і поглиблює формулювання мети: “...осягнення глибинної сутності спадщини митців рідного краю, космосу духу земляків, реалій дійсності, сприйняття й поціновування багатовимірного набутку майстрів слова, плекання почуття гордості творчими людьми, славними краями, поєднуючи емоційно-естетичне з поняттєвим, образне мислення — з логічним” [59].

Аналізуючи діючі програми, затверджені Міністерством освіти і науки України, з української літератури 5-9 класи та 10-11 класи, знаходимо, що у кожному класі передбачено певну кількість годин на вивчення літератури рідного краю, що дає учням можливість ознайомитися з творчістю письменників і фольклористів свого регіону, тому дослідження фольклориста Танасія Колотила варто розглянути на уроках літератури рідного краю у буковинських закладах загальної середньої освіти.

Справа у тому, що нинішня програма не подає перелік постатей та матеріалу обов'язкові для вивчення на уроках, не зазначено й цінність даного предмету, сенсу його вивчення, вплив на національну свідомість учнів: «Крім творів для обов'язкового читання, значну частину літературних курсів (10–15%) присвятити вивченню літератури рідного краю, яка пов'язана з особливостями розвитку, культурними традиціями й проблемами окремих регіонів України» [17, с. 34]. Саме тому вчитель-словесник повинен самостійно організовувати структуру уроку, добирати теми для вивчення, враховуючи вікові особливості учнів та уподобання. Як вважає дослідниця А.В. Лисенко, основними структурними елементами діяльності вчителя на уроках літератури рідного краю є: "1. Укладання програм і планів навчально-виховного процесу з літератури рідного краю на основі усвідомлення дидактичних основ викладання літератури рідного краю. 2. Здійснення навчально-виховного процесу з літератури рідного краю на основі глибокого знання його змісту та методики викладання. 3. Регулювання власної педагогічної діяльності завдяки вмінню мобілізувати інтерес до регіональної словесності та організувати і координувати діяльність учнів" [21, с. 24]. Таким чином, розуміємо, що вчитель повинен враховувати специфіку рідного краю, його культурні та історичні особливості, щоб навчання було ефективним і цікавим для учнів; повинен мати глибокі знання про літературу рідного краю, а також про методику викладання для успішного здійснення навчально-виховного процесу та організовувати та координувати діяльність учнів, щоб вони могли активно взаємодіяти з літературою, досліджувати її та творчо висловлювати свої думки.

Повертаючись до постаті Танасія Колотила та вивчення його досліджень на уроках літератури рідного краю (Буковини), варто розглянути методичні рекомендації та вказівки. Для початку розуміємо, що потрібно визначити вікову категорію учнів, які зможуть доступно сприймати матеріал, та відповідно клас, в якому інформація подаватиметься. Враховуючи те, що вивчатимуться не художні твори, а здебільшого наукові дослідження та їх аналіз, то варто обрати 10-11 класи, бо учні старших класів вже мають розвинуте критичне мислення та аналітичні навички, що дозволяє їм більш глибоко досліджувати теми та висловлювати обґрунтовані судження. Серед основних методів навчання та форм організації начально-пізнавальної діяльності учнів на даних уроках такої вікової категорії виділяють: лекцію, оглядову лекцію тематичного характеру, семінар, диспут, конференцію, екскурсію або заочну подорож, практикум обговорення проблем за круглим столом та інші. Вчитель повинен опиратися на ці методи та форми навчання, щоб досконало структурувати навчальний процес та забезпечити максимально ефективне засвоєння матеріалу. На основі теми сформулювати триєдину мету: навчальну, розвивальну, виховну, в залежності від того, які цілі ставить перед собою педагог-словесник, щоб забезпечити комплексний підхід до вивчення теми, залучаючи учнів як до глибокого пізнання літературної спадщини, так і до виховання культурних та патріотичних цінностей. Необхідно визначитися із методами та прийомами роботи, типом уроку та очікуваними результатами, підготувати завчасно допоміжні обладнання. Для того щоб продемонструвати багатогранність роботи дослідника, варто розпочати розпочати із життєвого шляху, аби ознайомитися із його постаттю та зрозуміти період становлення від студента до викладача, від викладача до науковця. Найдоцільніше те, що вчитель повинен зацікавити учнів своєю розповіддю, поринути у світ роздумів та спогадів, висловлювати власну думку щодо майстерності фольклориста, розповідати цікаві моменти з життя, особливо, якщо це земляк. От, до прикладу, Борис Степанишин пише: «...І про це все треба оповісти так, щоб у читачів створилося враження, наче ви, вчителю, все це бачили на власні очі, наче ви

особисто знали письменника і оце, нещодавно з ним розлучившись, з приємністю ділитися враженнями про свого улюбленця. Йдеться про так званий ефект присутності» [46]. Учні під час навчального процесу повинні бути переконані, що життєпис має величезний зв'язок із творчим доробком. Перевагою уроків літератури рідного краю є те, що вчителю не «диктує» програма проведення уроку, не повинен слідувати підручнику, а сам обирає те, що найбільш доречно для організації уроку та зацікавлень учнів.

Для кращого сприйняття учнями матеріалу, вчителю варто використовувати різноманітні інтерактивні методи навчання. Це можуть бути презентації, які демонструють життя і діяльність Танасія Колотила, зокрема фотографії, цитати та уривки з його досліджень, що зробить матеріал більш наочним. Мозковий штурм може допомогти учням висловити свої асоціації з фольклором та культурою рідного краю, стимулюючи інтерес і спонтанні ідеї. Робота в групах дозволить учням досліджувати конкретні аспекти фольклорної спадщини, які досліджував Т. Колотило, і ділитися своїми знахідками з однокласниками. Завдяки рольовим іграм учні можуть уявити себе дослідниками фольклору, відтворюючи роботу, яку проводив фольклорист, що сприятиме глибшому розумінню процесу дослідження. Також корисними будуть інтерактивні завдання з використанням технологій, наприклад, створення віртуальної виставки, де кожен учень презентує знайдені матеріали, або проведення онлайн-вікторини за матеріалами досліджень Колотила для перевірки знань. Круглий стіл чи дискусія на тему важливості збереження фольклору та народної творчості допоможе учням поділитися думками та розвивати вміння аргументувати свою позицію.

Для детальнішого самостійного вивчення життєвого та творчого шляху, учням завчасно можна запропонувати такі варіанти завдань:

- виступ з повідомленням, рефератом;
- заповнення хронологічної таблиці із найважливішими датами;
- підготувати біографічне есе;
- власноруч виготовити карту життя письменника та вміти її аналізувати;

- займатися пошуково-дослідницькою діяльністю до рідного селища земляка, щоб знайти фотографії науковця, неопубліковані дослідження, зустрітися із односельчанами, родичами для детальнішого ознайомлення.

4.2. Розробка плану-конспекту уроку з літератури рідного краю для 10-11 класів «Танасій Колотило як дослідник фольклорної спадщини рідного краю: внесок у збереження та популяризацію народної творчості»

Тема уроку: Танасій Колотило як дослідник фольклорної спадщини рідного краю: внесок у збереження та популяризацію народної творчості.

Клас: 10-11.

Мета: Ознайомити учнів із життєвим шляхом і діяльністю Танасія Колотила як дослідника фольклорної спадщини рідного краю. Розкрити його внесок у збереження та популяризацію народної творчості, вивчити методи, якими він збирав і досліджував фольклорні матеріали; розвивати аналітичне мислення та вміння учнів працювати з фольклорними джерелами, аналізувати та інтерпретувати народні твори. Формувати навички дослідницької роботи, уміння висловлювати та обґрунтовувати власну думку, удосконалювати вміння працювати у групі; виховувати в учнів повагу до культурної спадщини та традицій рідного краю, формувати патріотичні почуття, розуміння значення фольклору для збереження національної ідентичності та культурної пам'яті.

Обладнання: портрет Танасія Колотила, книги праць з досліджень, мультимедійна презентація, проєктор.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

План уроку:

1. Організація класу до уроку.

- 1.1. Привітання з учнями та перевірка присутніх та готовності до уроку;
- 1.2. Перевірка емоційного налаштування учнів;

2. Мотивація навчальної діяльності учнів

- 2.1. Вступне слово вчителя;

2.2. Актуалізація опорних знань;

2.3. Повідомлення теми і мети уроку;

3. Вивчення нового матеріалу.

3.1. Лекція-розповідь про Танасія Колотила;

3.2. Дослідження народнопісенної алегорії;

4. Закріплення вивчених знань та формування навичок.

4.1. Робота з епіграфом;

4.2. Перевірка завчасно підготовленої домашньої роботи;

4.3. Виголошення повідомлень;

5. Підсумок уроку.

5.1. Підсумкова бесіда;

5.2. «Незакінчене речення»;

5.3. Заключне слово вчителя.

Хід уроку

«Пісня – це голос душі народу,
поетичний вияв його працелюбної і співучої вдачі,
образне втілення його історії, моралі, мрій і прагнень.

Вона ж така безсмертна,
як і той народ, що її породив.»

А. Добрянський

(передмова до «Чи я в лузі не калина була»)

1. Організація класу до уроку

1.1. Привітання з учнями та перевірка присутніх та готовності до уроку.

Добрий день, шановні учні! Рада вас усіх бачити на уроці! Сподіваюся, у вас гарний настрій і ви готові до нових знань. Перед тим, як ми розпочнемо, перевірмо, хто з вас сьогодні присутній. Чудово! Перевірте чи все необхідне до уроку у вас лежить на парті. Розпочнімо урок занурення у фольклор рідного краю та приготуйтеся до активної участі.

1.2. Перевірка емоційного налаштування учнів.

Перш ніж розпочати наш урок, я хочу дізнатися, в якому настрої ви сьогодні. Це допоможе нам краще спланувати заняття. Уявіть, що у нас є емоційний термометр від 1 до 5. Коротко охарактеризуйте «температуру» вашого настрою та поділіться з класом.

1 — це коли ви дуже засмучені або втомлені,

2 — трішки незадоволені,

3 — в нормі,

4 — радісні та готові до роботи,

5 — на підйомі, готові до нових відкриттів!

Дуже добре! Я бачу, що більшість з вас готові до продуктивного уроку. Якщо хтось відчуває себе не дуже, не хвилюйтеся, ми разом зможемо це змінити!

2. Мотивація навчальної діяльності учнів

2.1. Вступне слово вчителя.

Перш ніж розпочати лекцію, запитання до вас:

Які асоціації у вас виникають, почувши вислів «рідний край» або «рідна земля»?

Дійсно, рідний край — це не просто територія, де ми живемо, це місце, яке формує нашу ідентичність, національну свідомість та ставлення до світу. Кожен куточок рідного краю пронизаний історією, культурою та традиціями, які передаються з покоління в покоління. Наша земля — Буковина вражає своєю природою: зелена гірська місцевість, численні ріки, ліси та заповідники створюють неповторну атмосферу. Тут живе багато національностей, що вплинуло на формування культурного ландшафту регіону. Українці, румуни, євреї, поляки та інші народи створили спільноту, де переплітаються різні мови, звичаї та традиції. Фольклор Буковини є важливим елементом культури. Тут

збереглися багаті традиції усної народної творчості, серед яких пісні, казки, легенди, прислів'я та обряди. Вони не лише відображають побут, звичаї та вірування людей, але й передають їхні переживання, мрії та сподівання. Буковина подарувала Україні багато видатних літературних постатей. Відомі письменники, такі як Юрій Федькович, Ольга Кобилянська, Сидір Воробкевич, відзначилися своєю творчістю, в якій відображали красу рідної землі, побут і звичаї свого народу. Їхні твори пронизані любов'ю до рідної землі та глибоким патріотизмом. Вивчаючи Буковину, ми відкриваємо для себе не лише її природні краси, але й багатий культурний спадок. Фольклор і література цього регіону є важливими складовими української культури, які варто зберігати та популяризувати. Через їх призму ми можемо глибше зрозуміти історію, цінності та дух народу. Уродженець нашого краю Буковини Танасій Колотило прагнув зберегти та популяризувати фольклорну спадщину свого народу. Як видатний фольклорист, він присвятив своє життя дослідженню усної народної творчості, збираючи пісні, казки та легенди, які відображали унікальну культуру та традиції буковинського та подільського краю. Танасій Колотило вірив, що фольклор є важливим елементом національної ідентичності, тому його робота була спрямована на те, щоб передати ці скарби майбутнім поколінням. Крім того, він активно публікував свої дослідження, організовував лекції та семінари, залучаючи молодь до вивчення народної творчості. Завдяки його зусиллям, багато людей отримали можливість дізнатися про багатство та різноманіття буковинського фольклору, що надихнуло їх на власні творчі пошуки. Саме тому урок присвячений нашому земляку.

2.2. Актуалізація опорних знань.

Бесіда з учнями про значення фольклору для культури та спадщини рідного краю:

- Пригадайте вивчений матеріал з попередніх років і дайте визначення терміну «усна народна творчість».
- Які основні функції виконує фольклор?

- Чому, на вашу думку, фольклор є важливим для культури рідного краю? Яке його значення?
- Чому важливо досліджувати фольклор і популяризувати у сучасних реаліях?
- Які жанри фольклору ви знаєте?
- Назвіть різновиди українських народних пісень.
- Чи знаєте ви якісь народні пісні або казки з нашого регіону? Які теми або мотиви в них присутні?
- Чи можна віднести народні вірування до усної народної творчості?

2.3. Повідомлення теми і мети уроку.

Отже, ми визначили, що серед тих, хто займався дослідженням усної народної творчості є наш земляк Танасій Колотило. На жаль, в інтернет-ресурсах, місцевих бібліотеках дещо мала кількість інформації про нього, тому наш урок є чудовою нагодою, аби ознайомити вас із такою колоритною постаттю. На уроці розглянемо також і напрямки його досліджень, значення для збереження культурної спадщини.

3. Вивчення нового матеріалу.

3.1. Лекція-розповідь про життєвий та творчий шлях Т. Колотила:

Танасій Іванович Колотило народився 18 жовтня 1952 року в селі Черепківці, Глибоцького району Чернівецької області. Пощастило вирости йому у тій місцевості та поряд із тими людьми, які цінували українську культуру, продовжували всі звичаї і традиції предків, прагнули передавати майбутнім поколінням. З дитинства захоплювався народними святами, запам'ятовував обряди та пісні, які лунали з уст односельчан. У шкільні роки разом із вчителем-однодумцем об'їздили всі куточки рідного Глибоцького району, фотографували старовинні місця, щоб вклеїти фото у спеціальний альбом. Завдяки цим моментам Танасій Іванович вирішив пов'язати свій професійний шлях саме з фольклором. У вересні 1974 року вступив на філологічний факультет

Чернівецького державного університету. Саме там зрозумів у якому напрямку рухатися далі, щоб досягти успіху на науковій ниві. Викладачі університету також сприяли у формуванні поглядів вченого. Серед них професор В.М. Лесин, доцент С.І. Дігтяр, старший викладач М.Г. Івасюк, доцент Д.Г. Бучко, викладачі О.Ю. Романенко, А.П. Добрянський, Б.І. Мельничук та інші викладачі філологічного факультету. Педагогічна діяльність розпочалася того ж року на Тернопільщині, де спочатку у школі став вчителем і керівником учнівських гуртків, а через рік заступником директора з навчально-виховної роботи. Однак його захоплювало зовсім не вчителювання, а набагато більше — наукова діяльність. Не гаючи часу, відправився до Кам'янця-Подільського, де став асистентом кафедри української літератури у педінституті імені В.П. Затонського. Викладав «Народознавство» і паралельно ставав досвідченішим у викладанні та у веденні наукової роботи. Прагнучи до самовдосконалення, у 1985 році прослухав курс з підвищення кваліфікації викладачів у Львівському державному університеті ім. Івана Франка. Уже в 1987 році Т. Колотила зарахували до аспірантури Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М.Т. Рильського АН України зі спеціальності «фольклористика». З того часу його наукова діяльність була тісно пов'язана з цією установою. Під час цього навчання працював у архівних фондах різних міст. За допомогою зібраних матеріалів Танасій Колотило написав кандидатську дисертацію на тему «Українська пісенна алегорія», яку успішно захистив у 1991 році. Наукова праця складається із чотирьох розділів: «Біля джерел народнопісенної алегорії», «Алегорична пісня у системі жанрів усної народної поезії», «Тематичне розмаїття алегоричних пісень», «Особливості поетики українських народних алегоричних пісень».

З 1984 по 1991 рік побачили світ ще понад 20 наукових праць вченого, а саме методичний посібник для студентів заочної форми навчання, наукові статті, доповіді. Дослідник інтенсивно вивчав фольклор, тому багато часу провів у етнологічних експедиціях, щоб зібрати цінні матеріали для подальшої своєї роботи, а також із студентами перебував у польових експедиціях на Поділлі. За допомогою

матеріалів брав участь у міжнародних науково-практичних конференціях та форумах, видавав збірники. У 1996 році йому вдалося в університеті створити сучасну наукову лабораторію етнології, куди вклав чимало зусиль. Разом із студентами-учасниками цієї лабораторії робив виїзні експедиції по куточках Поділля, щоб записувати народні вірування, традиції, обряди. Незважаючи на діяльність у Кам'янці-Подільському, дослідник не забував про свою рідну Буковину і підтримував тих фахівців, які займалися дослідженням буковинського краю. Колеги навіть називали Т. Колотила «буковинським подоляком», тому в його доробку часто звучали терміни «подільська Буковина» чи «буковинське Поділля». Дуже вагоме місце у житті та роботі вченого посідає наукова діяльність. Під час написання кандидатської дисертації у світ вийшли видання про українську народну пісню: «Збирання і вивчення українських народних пісень», «Пісні, написані Потебнею», «М. Возняк про давньоукраїнську пісню в іншомовних збірниках», «Народні пісні про долю в ранній творчості Т. Г. Шевченка». Доцент багато років приділяв дослідженню алегорії у художній літературі та у пісенній творчості і видав такі праці: «Особливості поетичної структури алегоричної пісні», «Алегорія в системі художнього пізнання» та інші.

Учений був смертельно хворий, але і тоді не відкладав свою роботу, тому до останнього працював над укладенням збірника «Пісенні жанри з Поділля», в якому міститься понад 500 текстів. Життя фольклориста обірвалося 12 жовтня 2009 року. І досі дослідники пам'ятають здобутки колеги, вшановують його пам'ять за заслуги перед університетом та за відданість своїй справі.

3.2. Дослідження народнопісенної алегорії.

Питання до учнів:

Називаючи сьогодні різновиди жанрів пісень усної народної творчості, ви не назвали алегоричні пісні. Чому?

Саме так, оскільки дослідники не виділяють такий жанр пісень, а Танасій Колотило у своїй праці «Українська народна пісенна алегорія» прагне довести ту

думку, що алегоричні пісні повинні мати місце серед інших жанрів усної народної творчості.

Пригадаймо, що таке «алегорія»? Де вона використовується?

Дійсно, «алегорія – художній прийом у літературі та мистецтві, що полягає в інакомовному відображенні узагальненого змісту через образи реального життя. Суть алегорії полягає у внутрішньому порівнянні одного явища з іншим» [7]. Зазвичай використовується у байках з метою повчання. Вивчаючи пісні усної народної творчості, бачимо, що часто у них фігурують образи тварин, рослин, птахів, звірів, тобто так зване явище «інакосказання».

Танасій Колотило подає їх класифікацію за тематикою: твори про історичне минуле та суспільно-соціальні події; про людину в колективі, родині та сім'ї; про кохання; про весілля тварин, комах, рослин; про уболівання батьків за своїми дітьми. Окрему групу посідають пісні-небилиці. Тематичною базою є загальнолюдські цінності, які формувалися у громадах та колективах протягом багатьох століть.

Яким чином відбувалося дослідження? Танасій Колотило займався пошуком та збиранням народних пісень, аналізуючи їх сенс, будову, прихований зміст і таким чином класифікував. Вважав, що історичне минуле українського народу відбивається у алегоричних піснях на предметах природи, у тваринно-рослинному світі, оскільки саме на них переноситься сфера людського буття.

До прикладу, всі ви чули відому народну пісеньку «Ходить гарбуз по городу», але чи задумувалися ви про те, що родина гарбузових є алегоричним втіленням звичайної української родини. Персонажами є споріднені види рослин, які набули людських властивостей. З доброзичливим гумором оспівується стосунки в сім'ї, склад родини та її міцність.

Пам'ятаємо, що у період навчання у аспірантурі Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Т. Рильського АН України, Танасій Колотило мав змогу детально ознайомитися із фольклористичною діяльністю відомих науковців минулих століть, зокрема М. Максимовича, О. Гулака-Артемовського, О. Потебні, М. Гоголя, Б. Грінченка, М. Павлика, Є.

Ярошинської та інших. Багато записаних матеріалів цих дослідників зберігаються у рукописних фондах інституту, де Танасій Колотило навчався, тому мав безпосередній доступ до цих записів. Вирішив опрацювати їх і укласти у окремий збірник. У 1991 році світ побачила книга «Чи я в лузі не калина була» для середнього та старшого віку, упорядником якої є Т. Колотило. Книгу наповнюють тексти українських народних алегоричних пісень, які були зібрані у минулому та теперішньому століттях. До неї увійшли близько ста відомих та маловідомих народнопоетичних творів різних жанрів: ліричні, баладні, обрядові пісні та думи.

4. Закріплення вивчених знань та формування навичок.

4.1. Робота з епіграфом. Метод «Мікрофон».

Звернімо увагу на епіграф уроку із передмови «Чи я в лузі не калина була»:

«Пісня – це голос душі народу, поетичний вияв його працелюбної і співучої вдачі, образне втілення його історії, моралі, мрій і прагнень. Вона ж така безсмертна, як і той народ, що її породив».

Використовуючи метод «Мікрофон» поділіться думками стосовно сенсу вислову.

4.2. Перевірка домашньої роботи.

Вашим завданням було виписати по 2 пісні із художніх матеріалів, інтернет-ресурсів з усної народної творчості, зараз ви їх зачитаете і ми спробуємо знайти явище алегоризації і спробуємо віднести до однієї з груп за класифікацією Танасія Колотила.

Ви молодці! Відмінно справилися із завданням.

4.3. Виголошення повідомлень учнів на теми, що завчасно розподілені про народні вірування нашого краю явищ природи, зокрема грім, блискавка, вихор, дощ, засуха за питальником:

«1. Що робили, коли вперше навесні гриміло? Що показували при цьому?»; блискавкою *«6. Як називається, коли спалахують блискавки, а дощу нема (вночі, вдень)?»*, *«14. Що таке «громові стрілки» (стріли), («Божий палець»)? Як вони виникають і що з ними відбувається потім?»*; вихор *«15. Що розповідають про*

вихор? У чому причина вихору, бурелому?...»; дощ «18. Що значило, якщо йшов дощ під час дня народження (весілля, похорон) людини?»; засуху «22. Які громадські, групові чи іншого характеру дії організовувалися під час засухи?», «23. Чи в час засухи вбивали вужа, жабу, птаха (якого?)? Чи їх хоронили, оплакували. Запишіть обряд цього дійства»; [15, с. 51].

Ви молодці! Чудово виконали всі завдання!

5. Підсумок уроку.

5.1. Підсумкова бесіда.

Сьогодні ми ознайомилися з біографією та науковою діяльністю Танасія Івановича Колотила — відомого українського фольклориста та дослідника. Ми розглянули, як його рідне село та культура Буковини вплинули на вибір його професійного шляху, а також як він присвятив своє життя збереженню українських фольклорних традицій. Ви дізналися про важливість фольклору в українській культурі, розглянули основні жанри народної творчості, зокрема алегоричні пісні, та оцінили роль зібраного Танасієм Колотилом матеріалу для сучасної науки. Розуміємо, що завдяки дослідницькій діяльності Танасія Колотила українська культура отримала наукові підґрунтя для продовження традицій, а його роботи сьогодні надихають науковців та студентів до вивчення фольклору, надаючи приклад, як кожен може сприяти збереженню культурної спадщини.

5.2. «Незакінчене речення».

1. Урок мені сподобався, тому що ...;
2. На уроці було новим ...;
3. У мене виникли такі емоції під час обговорення...;
4. Мені хотілося б дізнатися більше про ... ;
5. Мені здалося незрозумілим ...;

5.3. Заключне слово

Дякую всім за вашу активність і цікаві роздуми на уроці! Сподіваюся, цей урок надихнув вас цінувати нашу культурну спадщину і берегти її. До наступного уроку, бажаю вам успіхів і нових відкриттів! До побачення!

4.3. Народні ігри та їх використання у навчально-виховному процесі

У вересні 1991 року доцент кафедри української літератури Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту Танасій Колотило разом із старшим лаборантом кафедри Валерієм Щегельським облаштували кабінет народознавства, де зберігали цінні матеріали, пов'язані з українською культурою, фольклором та етнографією Поділля, які збирали під час експедицій до різних куточків цього краю. Результатом сумлінної праці стало відкриття навчально-наукової лабораторії етнології у Кам'янець-Подільському державному педагогічному інституті 18 жовтня 1996 року. Метою діяльності лабораторії визначено етнологічне дослідження місцевих особливостей та проявів культури Подільського краю, які органічно відображають світогляд, звичаї, обряди, громадські, морально-етичні та соціальні основи місцевого населення. При цьому враховуються також впливи та взаємовпливи різних субетносів, що проживали разом із населенням Поділля. Об'єктом дослідження визначено культуру українців, що проживають в етнорегіоні. Виділяють декілька напрямів діяльності цієї лабораторії, зокрема: навчально-методична та навчально-виховна робота, науково-дослідницька, просвітницька, пошуково-збирацька робота, а також створення бази народознавчої інформації [28, с. 8]. Кожен із цих напрямів має свою специфіку та вимагає особливих методів, підходів і ресурсів. Значними є результати праці учасників навчально-наукової лабораторії за час пошуково-дослідних робіт, оскільки чимало наукових доповідей виголошувалися під час конференцій, видрукована чимала кількість збірників, методичних посібників для студентів. На базі матеріалів рукописного фонду написано та захищено кандидатські дисертації на тему «Легенди та перекази Поділля: мотиви, поетика» (2012 р.) – В. В. Шевчук та «Ігровий фольклор Поділля: регіональна своєрідність та національна традиція» (2015 р.) – В. В. Щегельський. Навчально-наукова лабораторія надзвичайно багата своєю матеріальною базою, до якої звертаються науковці з різних куточків України для написання своїх робіт. Нині й досі під керівництвом вже Валерія Щегельського лабораторія активно співпрацює зі студентами та викладачами, залучаючи їх до

етнологічних досліджень, створення наукових робіт, проведення культурно-освітніх заходів та популяризації народознавства серед громадськості. Завдяки цьому лабораторія залишається одним із провідних осередків збереження та розвитку національної спадщини в регіоні.

Одним із проєктів навчально-наукової лабораторії є праця «Народні ігри і забави пастухів Поділля та околиць» [25], яка, власне, входить до списку наших досліджень. Члени лабораторії активно долучалися до збору матеріалів про народні ігри в давнину під керівництвом Танасія Колотила, відвідуючи різні містечка Подільського краю. Сюди віднесли усні свідчення, записи традиційних ігор, опис правил ігрових процесів, а також відео- та фотоматеріали, що ілюструють проведення цих ігор у різних селах. Студенти записували інформацію про різноманіття ігор, що передавалися з покоління в покоління, та їх значення в культурному житті громади, що дозволяє зберегти і популяризувати цю частину народної спадщини для майбутніх поколінь. Валерій Щегельський упорядковував весь матеріал для створення цього збірника, сприяючи відновленню забутих традицій та підкреслюючи важливість колективних ігор у формуванні соціальних зв'язків і культурної та національної ідентичності, вихованню підростаючого покоління.

З раннього дитинства дітей оточують ігри, які є невід'ємною частиною їхнього розвитку. «Народні ігри – це історія народу, оскільки вони відображають соціальне життя кожної епохи. З допомогою народних ігор діти опановують перші елементи грамотності, вивчаючи напам'ять вірші, скоромовки, лічилки» [55]. Ігри не лише розважають, а й мають глибокий вплив на формування характеру дитини, її поведінки та світосприйняття. У процесі гри діти вчаться приймати рішення, вирішувати конфлікти, співпрацювати з іншими і справлятися з емоціями. Вони мають можливість випробовувати різні соціальні ролі та вчитися емпатії, що є важливим для їхнього соціального розвитку. Саме тому батьки та інші дорослі уважно спостерігають за тим, у які ігри грають їхні діти. Вони розуміють, що ігри можуть впливати на формування цінностей і поведінки малечі, тому ставляться до вибору ігор з обережністю. Дорослі

враховують вік дітей і особливості їхнього розвитку, щоб забезпечити безпечне та конструктивне ігрове середовище. Наприклад, деякі ігри можуть сприяти розвитку агресії або викликати страхи, тому важливо обирати ті, які підвищують впевненість у собі, стимулюють творчість і сприяють соціальному зростанню. Таким чином, увага дорослих до ігрових маневрів дітей є важливим аспектом виховання, оскільки ігри здатні формувати не лише індивідуальні якості, а й загальнолюдські цінності, які вплинуть на їхнє подальше життя. Вже перебуваючи у шкільному середовищі, відповідальність накладається на вчителів, що повинні дбати та спостерігати за тим, як проходять їхні ігрові взаємодії і вдало підбирати інструменти для навчання, адаптуючи їх до навчальної програми.

Багато науковців, педагогів ставили собі за мету дослідити виховні цінності народних ігор в освітньому процесі, визначити їх сутність та специфіку застосування, зокрема К. Ушинський, П. Блонський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, Н. Кудикіна та ін. Наприклад, К. Ушинський вважає, що є гра є суттєвим фактором, що впливає на виховання особистості: «Велике значення на формування моральності дитини справляє гра. У ній формуються всі сторони душі людської, її розум, її серце, її воля... У грі діти випробовують свої сили і вчаться самостійності. Через колективну гру здійснюється пізнання і входження у систему суспільних відносин» [39]. Н. Кудикіна зазначає: «у грі не тільки виявляються нахили дитини та сила її душі, а й сама гра має великий вплив на розвиток дитячих здібностей і нахилів, що й визначає їх майбутню долю» [19, 33]. Народні ігри є важливими інструментами народної педагогіки повсякчас, оскільки вона не лише зберігає традиції, але й виконує освітню та виховну функцію. Через народні ігри передаються цінності, звичаї та культурні традиції, що формують ідентичність наступних поколінь. Вони служать не лише розвагою, а й важливим інструментом для навчання дітей основам моральності, соціальної взаємодії та фізичного розвитку. Н. Івочкіна зауважує, що «народна гра, виконуючи різні виховні функції (розвиваючу, розважальну, діагностичну, коригувальну) служить засобом залучення дітей до народної культури» [12, с.

25]. Схильний до таких думок і В. Щегельський у супровідному слові до збірника: «Гра у будь-якій формі її вираження є супутницею традиційного усталеного і не тільки і українській ментальності такого архетипічного поняття як дитинство, моменти якого з приємністю відтворюються в людській пам'яті навіть уже в дорослому віці» [25, с. 5]. Упорядник прагне показати значення народних ігор у вихованні дітей та становленні їх особистостями. Рухливі ігри є одним із методів фізичного виховання і заслуговують на увагу не тільки батьків, які прагнуть виростити здорових, бадьорих дітей, а й держави, яка зацікавлена у сильних, врівноважених громадянах. Вкотре переконуємося, що, на жаль, шкільна програма не передбачає достатньо часу для ігор і розваг, а лише відводяться години на виконання гімнастичних вправ, що є малоцікавими та одноманітними для учнів. Діти люблять невимушені рухи, які не скеровуються старшими, оскільки вони розцінюють це як втручання у їхнє дитяче життя і це провокує блокування уяви, творчості, самостійності. Саме тому у збірнику представлені зразки та варіантні форми текстів, графічні схеми народних дитячих ігор і забав, які в організації та проведенні не потребують залучення матеріальних цінностей, а, навпаки, відбуваються з використанням підручних природних матеріалів (камінь, земля, палиця тощо). А ще їх грають на відкритому просторі та свіжому повітрі, що надзвичайно важливо для дитячого організму, який росте [25, с. 6].

Працюючи в етнологічних експедиціях, учасникам лабораторії доводилося спілкуватися з учителями фізичного виховання, які розуміючи важливість ролі народних ігор і забав у вихованні та розвитку учнів, навчали та проводили їх під час уроків фізкультури. Дитячий колектив сам справляється з проведенням свого дозвілля, тому так набувають досвіду поведінки в товаристві, навичок самоорганізації, що позитивно проявляється у моментах їх зростання. За допомогою простих форм гри дитина пізнає навколишній світ, більш складні формують психіку, пам'ять дитини та розвивають фізично, а разом забезпечують ряд якісних показників, необхідні в житті. В. Щегельський, стверджує, що таким типом ігор в давнину привчали дітей до праці. Перебування дітей на пасовиську

за одночасним виконанням посильної для їхньої вікової категорії господарської роботи, характеризують не тільки ігрову спроможність підростаючої особистості, а й батьківське спрямування виховати дитину, змалку виховати в ній прагнення до трудової діяльності. Для таких ігор природно є необмеженість території, необов'язковість наявності облаштованого майданчик, особливість в тому, що вони є мобільними, що зумовлено значною площею місця для пасовища та присутності інших «компаній» дітей. Щодо дитячих ігор та забав пастухів, то залежно від настрою гурту, погодно-кліматичних умов, географічного розташування місця випасу, ігри набували свого успадкованого характеру. Вагоме значення також відігравало те, що разом їх дітьми були й особи похилого віку, що могли передавати свій досвід молодшим. Отож, систематизуючи матеріал за предметними ігровими ознаками, В. Щегельський виокремлює ряд ігор, у підготовці яких активно використовували ніжик, де з його допомогою виготовлялися необхідні атрибути, предмети для ігор. Оскільки кожний пастух зазвичай мав з собою ножа, то, окрім прямої функції, ніж міг слугувати у таких дитячих іграх: «Зубки», «У ножика», «Кілок», «Шило», «Перевертайчик» та ін. Наприклад, подається у збірнику записаний матеріал з уст місцевого жителя про гру «У ножика»: *«Гравець бере в руки складаний ніжик та сідає на землю. Різними жестами він намагається закинути ніжик так, щоб він застряг у землі. Різні жести ідуть у певній послідовності. Гравець виграє тоді, коли ніжик не падає на землю, а весь час застрягає в землі. Грають в ножика у літку. Це улюблена гра дітей, які пасуть худобу»* [25, с. 24]. Звичайно, що гратися із ножем надзвичайно небезпечно, проте, незважаючи на заборони дорослих, діти по-своєму пізнавали життєві табу. Таким чином, це сприяло формуванню почуття обережності та відповідальності за своє життя та життя інших. Окрім ножа, забавою для дітей слугувала самостійно виготовлена палиця, що служила їм у пасовиську. Палицею підганяли та завертали худобу, а також забавлялися і гралися. Довжина палиці залежала від віку, росту та фізичних особливостей дитини. До цього знаряддя праці відносять такі ігри та їх варіативні форми: «Цурка», «Пекар», «Свинка», «Бальки», «У коня» та ін. До прикладу, один з

варіантів гри «Цурка», записаний від жительки Хмельниччини: *«На кілочок, забитий в землю, ставлять паличку, один кінець якої на землі, другий – на кілочку. Це – цурка. Другою палицею вдаряють по тому кінці, що на кілочку. Цурка летить. Той, у кого вона залетить подалі, - переможець»* [25, с. 35]. Також ставали у пригоді у таких іграх природні матеріали, з яких діти-пастухи виготовляли: «волосяну кульку», яку робили навесні з шерсті худоби під час її «линяння»; «галку» шляхом викачування рукою по шерсті тварини; «галку» - вузлик, набитий ганчір'ям; «свинку» - бляшанка від консервної банки [25, с. 9]. Єдина вимога щодо проведення даних ігор – це простора територія, аби «цурка» не наробила шкоди нікому. Щодо назви ігор групи текстових варіантів «Камінчики», то вона походить від основного більш використовуваного гравцями предмета – маленьких камінців. «Камінець»: *«Брали невеликий камінець, клали на долоню, підкидали. Треба було зловити зовнішньою стороною долоні. Той виграє, хто довше кидав і ловив»* [25, 82]. Особливість цієї гри полягає в тому, що вона мобільна і не вимагає певних витрат при організації та її проведенні. Завдяки таким видам ігор у дітей тренується рахункове мислення, загострюється увага та вони стають спритніші у своїх рухах.

Ігри з елементами сили та боротьби завжди були в пошані як в дитячому гурті, так і в парубоцьких компаніях, стверджуючи учасника в колективі та супроводжуючи ініціаційні етапи його зростання. Народні дитячі ігри з домінантою силових вправ забезпечують впевненість у собі, витривалість сили і духу, переконаність у здатності оберігати себе, у майбутньому захистити сім'ю, родину та Батьківщину в разі потреби. Саме такі ігри формують базу підготовки дитини для цілеспрямованих випробувань у дорослому житті. За їх сприяння в колективі формувався лідер, адже діти вчилися брати на себе відповідальність за результат гри, керувати іншими учасниками та приймати рішення в стресових ситуаціях. В процесі гри вони розвивали свої організаторські здібності, навички комунікації і вміння мотивувати однолітків. Лідер, сформований у таких умовах, вчиться не лише домагатися успіху для себе, а й дбати про добробут усієї групи. Під час гри вони зустрічаються з поразками і перемогами, що допомагає їм

приймати результати з гідністю, вчитися на помилках і підніматися після невдач. Це закладає основи стійкості та рішучості, необхідних для подолання труднощів у дорослому житті. Низка змагальних, силових ігор, у яких засвідчували свою силу, спритність та витривалість генетично тісно пов'язана з обрядом переходу, що здійснювався на ігровому рівні. Серед ігор такого типу у збірнику подано: «Хто дужчий?», «Когути», «Півні», «Чий батько дужчий?» та ін. До прикладу, «Хто дужчий»: *«Двоє учасників, тримаючи руки позаду себе, штовхають один одного плечима. Перемагає сильніший, проте, якщо хтось з учасників хитріший, то він при атаці суперника різко нахилиється, а нападаючий летить через нього, що викликає сміх у присутніх»* [25, с. 104].

Найбільшу групу у дитячих розвагах становлять «Доганялки» з їхніми варіантними формами, оскільки це найбільш рухливі ігри на свіжому повітрі, що сприяє зміцненню дитячого організму. До цієї групи належать ігри «Сови і ловці», «Сова», «Вовк», «Вовчик», «Ластівка і мухи» та ін. «Сова: «Серед гурту дітей обирали когось одного обв'язували його стрічкою. Це була – сова. Вона бігала навколо дерева, а учасники гри доганяли її. Той, хто догнав, одягав стрічку і далі доганяли його» [25, с. 124].

Однією з найпопулярніших ігор є «Жмурки». На пасовищі вони мали свою особливість, оскільки ландшафт місцевості найбільше підходив для їх організації та проведення, проте щодо специфіки, то безмежність простору вимагала конкретизації визначення кордонів. Колективний характер проведення «Жмурок» створює атмосферу дружніх відносин, де кожен учасник відчуває себе частиною команди. Гра зазвичай передбачає спільну участь, що сприяє формуванню довіри між дітьми та допомагає їм розвивати навички співпраці. Під час гри діти вчаться слухати один одного, спілкуватися без слів та проявляти уважність до почуттів і дій своїх товаришів. «Жмурки» зазвичай супроводжуються емоційним піднесенням, радістю та веселощами, що зміцнює зв'язки між учасниками. Коли один гравець закриває очі, а інші намагаються уникнути його рук, відбувається не лише фізична активність, але й емоційне залучення, яке зміцнює дружні стосунки. У цей момент діти вчаться проявляти

кмітливість, швидкість реакції та тактичні навички, що також робить гру динамічною та цікавою. Сам хід гри у деяких моментах урізноманітнюється використанням природних матеріалів, які оточували гравців і були підручними, тому це допомагало розвивати їхню увагу, спостережливість і єднало з природою. Варіантною формою є «Дзвіночок», записаний від жительки Хмельниччини: *«Гуртом збиралися діти, вибирали когось одного, хто буде жмурити. Йому зав'язували очі, а самі розбігалися. А щоб він міг їх знайти, дзвонили у дзвіночок. Кого зловить той, що жмуристь, то той стає на його місце»* [25, с. 160].

Серед дитячих ігор виділяють «Дід» та «Баба», що символізують буденність життя. Проводячи паралель у взаємостосунках між старшими членами родини і дітьми, помічаємо, що з позиції світосприйняття, поважності віку їм не личило бути покровителями дитячих розваг, які мали елементи пустощів. Як і завжди вони «закривали» на це очі, оберігали дітей від покарання батьками, пам'ятаючи себе у такому віці, а також усвідомлюючи, що настав той час, коли виникла необхідність передати комусь свій ігровий досвід. Також розуміли, що саме ігри та забави дітей якраз у їхньому віці сприяють фізично-розумовому розвитку і є способом вивільнення надлишкової енергії. Спогадом ділиться жителька подільського краю: «В діда»: «У гри могло бути 8 учасників і більше. Серед них обиралася одна дитина, яка мала бути «Дідом» і ловити «Злодіїв», які крастимуть кавуни. Інші учасники гри присідають навколішки і, рвучи зелену траву, кажуть: «рву, рву кавуни, бо діда нема вдома. Дід поїхав на базар купувати самовар.» Тут один учасник бачить як із-за кущів виходить «Дід» і хлопчик чи дівчинка кричить «Дід іде!». Всі починають тікати, кого «Дід» зловить, той стає на його місце, і гра починається спочатку» [25, с. 206]. Закриті очі допомагали дитячій уяві швидше ініціюватися, тобто проходити віковий проміжок у часі від дитини до «Діда» чи «Баби». Граючи їх роль, вони ставали своєрідними «провідниками» для решти учасників у їхньому «переродженні», забезпечуючи їхню активність.

Ігри полігамного характеру – «Хустинка», «У персня», «Котик і мишка», «Двоє мало, третій лишній», «Фарби», «Садівник» та ін., які формують окремі варіантні блоки, коли участь в них беруть різностатеві особи, були своєрідною багатоступеневою ініціаційною школою у формуванні майбутніх передшлюбних відносин, що призводить до створення нової сімейної пари, яка є продовженням сімейного роду.

Розвиток цивілізації та поширення досягнень технічного прогресу зумовили появу текстово-варіантного ряду ігор, які б своєю формою у дитячій імпровізації та фантазії відображали дійсність. Проте вони здебільшого нагадують про поширення новин у сільській місцевості, наприклад, так зване «сільське радіо», робота служби «ОБС» (одна баба сказала) та спотворення ними почутого у кінцевому результаті. Таким чином виникла група народних ігор під назвою «Збавлений телефон». Зі спогадів місцевих жителів: «Зіпсований телефон»: *«Учасники сідають у кружок. Лівий крайній шепоче будь-яке слово на вухо сусіду, той – тому, що сидить поруч, і так далі. Правий крайній голосно промовляє те, що дійшло до нього. А той, хто починав першим, повідомляє, що саме хотів передати йому. Нерідко перекручення бувають дуже смішні. Після кожного «дзвінка» слід пересісти, щоб усі могли побувати на другому кінці проводу»* [25, с. 287].

Старші пастухи, аби якнайскоріше пройшов час пасовиська, грали в карти, а молодших батьки сварили, якщо вони втрачали контроль над своєю худобою. Навчали перваків старші пастухи, які обдурювали їх, заставляючи випасати їхню худобу. Проте навіть такі хитрощі не відбивали бажання початківцям навчитися цьому «мистецтву» Завдячуючи таким вправам, дитина навчалася думати, у неї вироблялася уява, увага, пам'ять. Наприклад, «У перевідного»: *«У перевідного добре грати, коли кількість учасників від двох до чотирьох. Грають так, як і в «Дурака», але коли у гравця, який відбивається, є така ж картка, то можна перевести хід до іншого. Тоді той б'є вже дві сімки. Можливий і такий варіант, коли той, хто розпочинає хід, сам і відбивається, якщо у сусідів будуть карти такого ж зразка і вони переведуть хід по колу до нього»* [25, с. 308].

Діти, перебуваючи на пасовиську, частково виходили з-під контролю старших. Тут для них відкривався широкий спектр пізнавально-дослідницьких і пошукових моментів, що складають ще один характерний підрозділ їхніх ігор та забав – пустощі. Спостерігаючи за старшими членами громади, хлопчиків привертала особливо увага зброя і звук почутого пострілу і, не маючи права на такі дії, пастухи по-своєму інтерпретували ці дії. Окрему групу виділяють під назвою «Різне». Це ті ігри та забави, що не знайшли свого місця серед інших груп.

Висновки до 4-го розділу

Отже, особлива увага приділяється вивченню усної народної творчості в системі освіти. Вона є важливим засобом формування національної ідентичності, виховання патріотизму та моральних цінностей. Викладання фольклору у школах, особливо в рамках літератури рідного краю, допомагає учням краще зрозуміти своє коріння, ознайомитися з творчістю земляків та усвідомити важливість збереження культурної спадщини. Дослідження Танасія Колотила заслуговують на особливу увагу, адже вони висвітлюють багатогранність фольклору, зокрема алегоричних пісень. Ці пісні, на його думку, є окремим жанром, який передає символічні смисли й морально-філософські ідеї. Включення таких досліджень до шкільної програми на уроках літератури рідного краю сприяло б збагаченню змісту освіти, активізації інтересу учнів до культурної спадщини та формуванню їхніх аналітичних і творчих навичок. Реалізація інтерактивних підходів до навчання, таких як групова робота, дискусії, презентації чи рольові ігри, забезпечує глибоке засвоєння матеріалу й створює можливості для розвитку критичного мислення. Залучення учнів до дослідницької діяльності, наприклад, через пошук матеріалів про життя й творчість земляків, сприяє усвідомленню значення національної культури в сучасному світі.

Також вагоме значення має навчально-наукова лабораторія етнології у Кам'янець-Подільському педагогічному інституті, оскільки вона стала

важливим осередком дослідження та збереження культурної спадщини Поділля. Завдяки ініціативам Танасія Колотила та Валерія Щегельського створено наукову платформу, яка охоплює широкий спектр діяльності: від збору й аналізу етнографічних матеріалів до популяризації народознавства серед громадськості. Лабораторія не лише зберігає цінні артефакти, але й сприяє активному впровадженню етнологічних досліджень у навчальний процес, що поглиблює розуміння культури регіону. Особливе місце серед напрацювань лабораторії займають дослідження народних ігор та забав, що є невід'ємною частиною народної педагогіки. Вони виконують важливу соціалізуючу, освітню і виховну функції, допомагаючи дітям освоїти соціальні ролі, формувати моральні цінності, емпатію та здатність до співпраці. Праця «Народні ігри і забави пастухів Поділля» є результатом багаторічної праці, спрямованої на відновлення традицій, які не лише розважають, а й навчають дітей основам моральності, соціальної взаємодії та фізичного розвитку. Ігри пастухів, задокументовані в збірнику, розкривають багатогранність народної спадщини: вони розвивають у дітей відповідальність, спритність, аналітичні здібності, творчість і впевненість у собі.

ВИСНОВКИ

Танасій Колотило — буковинський фольклорист, етнограф, літературознавець, викладач, кандидат філологічних наук. Він залишив значний спадок у галузі українського фольклору, етнографії та педагогіки. Народжений у культурно багатому селі на Буковині, з дитинства виявляв інтерес до народної творчості та традицій, що й зумовило вибір його майбутнього наукового шляху. Його вміння зберігати та передавати нащадкам культурну спадщину проявилось у збиранні фольклорних матеріалів, які він записував ще з юних років. Його науковий доробок складає понад 70 праць, у яких міститься фольклористичні монографії, методичні посібники, статті, етнографічні матеріали а також упорядковані збірники із текстами українських народних алегоричних пісень. Навчання в Чернівецькому державному університеті та робота в Кам'янець-Подільському педагогічному університеті надали йому ґрунтовні знання та навички, що сприяли подальшому науковому розвитку. Він не лише здобув освіту, а й організував студентські гуртки, займався дослідницькою діяльністю та сприяв розвитку фольклористики у навчальних програмах. Педагогічна і науково-дослідна діяльність знайшла відображення у численних експедиціях по місцевостях Поділля, де він разом зі студентами збирав і зберігав фольклорні зразки для наукової лабораторії етнології. Його роботи були важливими для збереження місцевих традицій, обрядів і пісень, що увійшли до збірок народних пісень. Завдяки організаційним здібностям він створив бібліотеку з великим фондом матеріалів, які досі слугують джерелом для наукових досліджень.

У другому розділі ми розглядаємо записи текстів народних алегоричних пісень за однойменною монографією «Українська народна пісенна алегорія». Наукова праця складається із чотирьох розділів: «Біля джерел народнопісенної алегорії», «Алегорична пісня у системі жанрів усної народної поезії», «Тематичне розмаїття алегоричних пісень», «Особливості поетики українських народних алегоричних пісень». Теоретичний аналіз народнопісенної алегорії, здійснений Танасієм Колотилом, надає глибоке розуміння особливостей цього жанру в

українській усній творчості. Він вбачає у алегоричних піснях унікальне поєднання епічного та ліричного стилів, де художня мова розкривається за допомогою багатства лексичних і синтаксичних засобів. Фольклорист виділив два магістральні рівні словесного мистецтва: поетичні твори з інакомовно-алегоричними прототипами і поетичні твори з реально-драматичними відповідниками. Також відзначає основну роль слова у цих творах, оскільки слово несе не тільки номінативне, але і глибоке контекстуальне значення, що відображає емоційно-сміслову навантаженість. У своїх дослідженнях Танасій Колотило показує, що алегорична пісня здатна не лише розважати, а й виховувати, передавати моральні настанови через узагальнені образи, символи та метафори. Пісенна алегорія охоплює широкий спектр тем: суспільно-історичні події, родинні стосунки, кохання, природу та побут. Вона часто використовує образи тварин, рослин і географічних об'єктів, які символізують людські риси та поведінку, передаючи таким чином багатий спектр людських почуттів і моральних цінностей. Пісні цього жанру стали своєрідними засобами збереження історичної пам'яті, через які передаються героїчні події та важливі соціальні конфлікти минулого, як-от панщина чи козацькі війни. Аналіз композиційних і стилістичних особливостей також виявляє своєрідність алегоричних пісень: чітка структура (зачин, основна частина, кінцівка), багата метафоричність і діалогічна форма, яка дозволяє глибше розкрити емоційний стан героїв та драматизм сюжету. Через вживання риторичних засобів, таких як епітети, гіперболи, порівняння та ритмічність, алегоричні пісні створюють потужний емоційний вплив, передаючи ідеї та почуття, які залишаються зрозумілими й сьогодні. Збірник «Чи я в лузі не калина була» також засвідчує майстерність Танасія Колотила як фольклориста, оскільки він зібрав тексти пісень, визначив їхню жанрову своєрідність та склав у єдине ціле – збірку, додавши і власні тексти.

У третьому розділі розглядаємо новий для нас матеріал, що пов'язаний із народними віруваннями, уявленнями, світоглядом. Оскільки Танасій Колотило значну частину життя провів на теренах Поділля, то, звісно, колом його зацікавлень став цей край. Він видав своєрідний питальник, в якому містяться питання жителям

стосовно природних явищ. Основну увагу наділено відображенню ставлення до громувиці, дощу, блискавки та інших атмосферних явищ, а також їхній ролі у формуванні світогляду народу. Вивчення цих явищ через призму етнології дозволяє зрозуміти, як народні вірування і звичаї формувалися під впливом природи та як вони взаємодіють з культурними і релігійними уявленнями. Зокрема, важливою є ідея про те, що природні явища сприймаються не лише як фізичні події, але й як символи, що впливають на життя людей, їхній добробут і здоров'я, тобто вони мають глибокий символічний зміст у свідомості людей. Окреме місце в усвідомленні природних явищ займають практики, спрямовані на відвертання негативних наслідків, таких як град чи сильна злива. Ці обряди і ритуали, що включають використання сакральних предметів і дій, свідчать про намагання людей контролювати природу та забезпечити своє благополуччя. Таким чином, у світогляді подолян явища природи набувають сакрального значення, і відображають не лише вірування, а й глибокий зв'язок між людиною і світом, у якому вона живе.

У наступному розділі розглядаємо наукову спадщину Танасія Колотила у дидактичному аспекті, тобто як можна застосувати його доробок у сфері освіти. Припустили, що найкращим варіантом ознайомлення з його фольклористичною діяльністю у ЗЗСО стане на уроках літератури рідного краю. Застосування його доробку в шкільному навчанні допомагає вчителям створювати інтерактивні уроки, які заохочують учнів досліджувати і дискутувати на теми, пов'язані з культурною спадщиною їхнього регіону. Інтеграція методів активного навчання, таких як групові роботи, рольові ігри та проекти, на основі досліджень Колотила, збагачує навчальний процес, робить його більш динамічним і захоплюючим. Крім того, його наукові роботи сприяють формуванню у дітей патріотичних почуттів і почуття гордості за свою культурну спадщину, що є важливим аспектом виховання. Вчителі, використовуючи доробок Танасія Колотила, мають можливість розширити свої уроки літератури рідного краю, зосереджуючи увагу на творчості місцевих авторів і фольклористів, тим самим підкреслюючи унікальність і значення

регіональної культури. Подано також орієнтовний план-конспект, за яким вчителі можуть організувати навчальний процес.

Під керівництвом Танасія Колотила було засновано навчально-наукову лабораторію етнології у Кам'янець-Подільському державному педагогічному інституті. Згодом керівництво перейняв Валерій Щегельський, що був однодумцем Танасія Колотила. Одним із проєктів лабораторії є збірник «Народні ігри і забави пастухів Поділля та околиць», що входить до списку наших досліджень. Дослідження народних ігор і забав, зібраних в рамках діяльності навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту, свідчать про важливість збереження та популяризації культурної спадщини Поділля. Під керівництвом досвідчених науковців, лабораторія не лише зосереджена на вивченні регіональних особливостей української культури, а й активно залучає студентів до етнологічних досліджень, що сприяє розвитку їхніх наукових компетенцій і вихованню патріотичних почуттів. Народні ігри, як частина культурної традиції, виконують численні виховні функції, сприяють розвитку соціальних навичок, формуванню моральних цінностей та культурної ідентичності дітей. Педагоги, спостерігаючи за ігровими взаємодіями, можуть використовувати їх як ефективний інструмент у навчальному процесі, допомагаючи молодому поколінню засвоювати важливі соціальні та етичні уроки. У збірнику подаються яскраві приклади народних ігор із записів жителів Подільського краю. Кожна з ігор демонструє Кожна з народних ігор демонструє різні аспекти виховання, розвитку дітей, їх вплив на розвиток особистості.

Отже, в результаті проведеної роботи, ми зрозуміли, що фольклорні записи Танасія Колотила є не лише джерелом інформації про культуру Поділля та Буковини, а й унікальним національним надбанням, яке повинно бути збережене та передане майбутнім поколінням. Вивчення його праць та ідей може допомогти нам краще зрозуміти національну спадщину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алгоритмичний спосіб як складова система словесного відображення дійсності / Т. І. Колотило. Європейський симпозиум «Фольклор і сучасний світ»: тези доп. К., 1990. С. 91-92.
2. Алгоритм у системі художнього пізнання / Т. І. Колотило. *Українське літературознавство: респ. міжвуз. наук. зб.* Львів, 1987. Вип. 49. С. 37-45.
3. Бугайко Т.Ф., Бугайко Ф.Ф. Навчання і виховання засобами літератури. К.: Рад. школа, 1973. 176 с.
4. Відображення деяких повір'їв подолян у фольклорі та художній літературі/ А. Р. Абдулаєв, Т. І. Колотило. Проблеми етнографії Поділля : *тези доп. наук. конф.* Кам'янець-Подільський, 1986. С. 175-176
5. Гавришук А. П. Танасій Іванович Колотило. *Кам'янець-Подільський державний університет в особах.* Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. Т. 2. С. 234-346.
6. Дей О. І. Поетика української народної пісні. К.: Наукова думка, 1978. 252с.
7. Замостян О. В. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. Режим доступу : <https://esu.com.ua/article-43606>
8. Зап. 2.08.95 Меленчук Олена Семенівна від Меленчук Антоніни Трохимівни, 1930 р.н., у с. Дубище Краси́лівського р-ну Хм. обл.
9. Зап. 27.07.9 Дзигун Л.М. від Безушко Ірини, 1925 р.н., у с. Авратин Воло́чиського р-ну Хм. обл.
10. Збирання і вивчення українських народних алгеоричних пісень / Т. І. Колотило. *Наук.-практ. конф. Збирачів фольклору.* Кіровоград, 1988. Ч. 2. С. 79-80.
11. Золоті ключі / Упоряд. Д. М. Ревуцький. К., 1929. Вип. 3.
12. Івочкіна Н. В. Корекційні можливості народної гри. *Навчальна школа.* 1998. № 11-12. С. 25-32.

13. Колотило Т. І. Сонку-дрімку, голубчику... *Вісті з України*. 1989. № 17.
14. Колотило Т. І. Українська народна пісенна алегорія: фольклористична монографія. Кам'янець Подільський: Кам'янець Подільський університет імені Івана Огієнка, 2009. 184 с.
15. Колотило Т.І. Питальник з народознавства. *Культура Поділля: історія і сучасність II Матеріали другої науково-практичної конференції, присвяченої 500-річчю м. Хмельницького*. Хмельницький, 1993. С. 158-161.
16. Колотило Т.І. Про перший грім в етнології українців. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського педагогічного інституту*. Серія філологічна. Вип І. Кам'янець-Подільський, 1995. С. 192-198.
17. Концепція літературної освіти в 11-річній загальноосвітній школі / Л. Кавун, Л. Мірошніченко, О. Ніколенко, М. Сулима, К. Таранік-Ткачук. *Укр. мова й літ. в серед. шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах 2010*. № 10. С. 10–20.
18. Костик В. В. "Фольклорні матеріали з Буковини у науковому активі Танасія Колотила." *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки* 31 (2012): 255-258.
19. Кудикіна Н. Психологія та педагогіка гри. *Відкритий урок: розробки, технології, досвід*. 2006. № 5-6. С. 32-50.
20. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / за ред. А. Р. Волкова. Чернівці: Золоті литаври, 2001. 636 с.
21. Лисенко А. В. Методика використання літературного краєзнавства в системі підвищення кваліфікації вчителів-словесників. [рукопис]. Дис... канд. пед. наук. К., 2002. 220 с.
22. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. К.: ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
23. Локалізація часопросторової моделі дитячого життя (на матеріалі усної ігрової традиції Поділля) / В. Щегельський. *Слово і Час*. 2018. № 10. С. 80-85.

24. Максимович М. А. Дни и месяцы украинского селянина. *Собр. сочинений*. К., 1877. Т.2.
25. Матеріали навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: вип. 3 *Народні ігри і забави пастухів Поділля та околиць* / упор.: В.В. Щегельський. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2001. 360 с.
26. М'ягkota І. З історії формування терміносистеми українського фольклору / Ірина М'ягkota. *Вісник нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2011. № 709. С. 96–102.
27. Навчально-наукова лабораторія етнології: путівник / Т. І. Колотило. Городок : Бедрихів край, 1997. 16 с.
28. Навчально-наукова лабораторія етнології Кам'янець-Подільського державного університету / Т. І. Колотило. Коломия, 2000. 12 с.
29. Народні пісні у записах Григорія Верьовки / Упоряд. і примітки Е. П. Верьовки-Скрипчинської, А. І. Гуменюка, В. В. Юдіної, вступна стаття А. І. Гуменюка. К.: Музична Україна, 1974.
30. Оберігаючи традиції: до 60 річчя від дня народження кандидата філологічних наук, доцента кафедри журналістики, етнолога, фольклориста Колотила Танасія Івановича / уклад. В.В.Щегельський, В.В. Гудима Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2012. 224 с.
31. Ой зібралась звірина: українські народні пісні-казки для дітей. К.: Музична Україна, 1991. 190 с.
32. Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. Кам'янець Подільський : Оіум, 2009. Т.14. 528 с.
33. Пасічник Євген Андрійович. Літературне краєзнавство в школі / Є. А. Пасічник. К.: Радянська школа, 1965. 132 с.
34. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. наук. журн. Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. 2021, № 8 (112)
35. Пісні Поділля : Записи Насті Присяжнюк в селі Погребище 1920-1970 рр. / Упоряд., вступна стаття С. В. Мишанича. К.: Наукова думка, 1976.

36. Помирча С., Клименко О. Дослідження українських народних пісень у контексті гендерології: *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2016. Т. 2. С. 272-279.
37. Про відвернення хмаринками градобою на Поділлі / Т. І. Колотило. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету*. Серія філологічна. Кам'янець-Подільський, 1998. Т. 2. С. 227-234.
38. Програми середньої загальноосвітньої школи. Українська література для шкіл з українською і російською мовами навчання. 5-11 класи; 8-11 класи / Відповід. за випуск – Н.І. Шинкарук. К.: Рад школа, 1990. 398 с.
39. Проект програм середньої загальноосвітньої школи. Українська література. 4-10 класи / Відповід. за випуск Н.І. Шинкарук, Н.Й. Волошина. К.: Рад. школа, 1988. 136 с.
40. Рекша С. А., Г. П. Грибан. Загальні відомості про народні ігри. *Студентська спортивна наука: зб. №. 4. 2014. С. 128-130.*
41. Рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського АН України. *Ф.11-4, од.зб.757, арк.166 зв. Зап. 1907 р. П. Д. Мартинович від К. Лазаренка в Константинодарі.*
42. Семеног О. С. Український фольклор: Навч. посіб. Глухів: РВВ ГДПУ, 2004. 254с.
43. Сидоренко Тетяна. Український музичний фольклор як джерело народної педагогіки. *Педагогіка вищої та середньої школи: наук. зб. 2013. Вип. 39. С. 248-253.*
44. Словник загальногеографічних термінів: В 2 т. К., 1975.
45. Словник української мови: В 11 т. К., 1971. Т. 1. С. 534.
46. Степанишин Б.І. Викладання української літератури в школі. Київ.: РВЦ «Проза», 1995. 256 с.
47. Суховерська О. Рухливі забави й гри з мельодиями й примівками. Львів, 1924.

48. Танасій Колотило, Валерій Щегельський. Сучасні етнологічні вивчення Поділля. *Народна культура Поділля в контексті національного виховання: 36 наук. праць. Вінниця, 2004. С. 301-307.*
49. Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських / Упоряд. та примітки А. Ю. Ясенчук. Загальна і текстологічна редакція та вступна стаття О. І. Дея. К.: Наукова думка, 1978.
50. Українські народні пісні про кохання. К.: Мистецтво, 1971.
51. Українські народні пісні. Пісні суспільно-побутові. К.: Музична Україна, 1967.
52. Українські пісні, видані М. Максимовичем: фотокопія з видання 1827 р. К.: Вид-во АН України, 1962.
53. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання (Спроба педагогічної антропології) [Текст]. *Ушинський К. Д. Твори. В 6 т. Т. 4.* К.: Рад. шк., 1952. С. 21-454.
54. Фольклорні експедиції Кам'янець-Подільського педагогічного інституту / Т. І. Колотило. Народна творчість та етнографія. 1988. №4. С. 79-80.
55. Франко І. Я. Пісня про комара. *Зібрання творів у 50 т.* К.: Наукова думка, 1986. Т. 42. С. 360-398.
56. Чи я в лузі не калина була: Українські народні алегоричні пісні / упоряд. та примітки Т. І. Колотила; вступ. сл. А. М. Добрянського. К.: Веселка, 1991. 182 с.
57. Шевчук В. Танасій Іванович Колотило (1952-2009). *Міфологія і фольклор.* 2010. № 2. С. 134-136.
58. Шевчук В. Вісник Львівського національного університету: Сер. філологічна. Львів, 2009. Вип. 47. С. 273-274.
59. Шуляр В. Теоретико-методичні засади уроків літератури рідного краю [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua/article1/1944.html>
60. Щегельський Валерій. Обрядово-ритуальне відлуння у подільських дитячих іграх. *Мандрівець*, 2014, № 3. С. 36-39.